

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за III квартал 2024 року
Випуск 18

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2024

Зміст

2

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	<u>3</u>
1.1. Закони та інші нормативно-правові акти.....	<u>3</u>
1.2. Законопроекти.....	<u>3</u>
II. СУДОВА ПРАКТИКА.....	<u>4</u>
2.1. Практика Верховного Суду.....	<u>4</u>
2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя.....	<u>4</u>
2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів.....	<u>8</u>
2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини	<u>12</u>
2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей.....	<u>19</u>
2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав.....	<u>23</u>
2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів.....	<u>25</u>
2.2. Практика Європейського суду з прав людини.....	<u>26</u>
MITREVSKA v. North Macedonia (№20949/21).....	<u>26</u>
BIBA v. Albania (№24228/18).....	<u>28</u>
III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ.....	<u>31</u>
3.1. Дисертації.....	<u>31</u>
3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових.....	<u>31</u>

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Бузанов Д. В., Водоп'ян Т. В.,
Жидачек Т. М., Попіка І. А.,
Тута І. В., Осадча А.В.,
Кухаренко О.О., Філатова О. С.

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2024 р. №898

Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з утворенням Державної служби у справах дітей

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2024-%D0%BF#Text>

1.2. Законопроекти

Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за правопорушення, що посягають на охорону дитинства

Номер, дата реєстрації: 11415 від 18.07.2024.

Метою та завданням законопроекту є посилення адміністративної відповідальності за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння та порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44581>

Проект Закону про внесення змін до статті 30-1 Закону України "Про охорону дитинства" щодо подання документів для отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг

Номер, дата реєстрації: 11427 від 22.07.2024.

Законопроект спрямований на ефективне врегулювання питань отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44598>

Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо забезпечення надання додаткового строку на подання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини у період дії воєнного стану

Номер, дата реєстрації: 11454 від 30.07.2024.

Метою законопроекту є забезпечення права на додатковий строк щодо подання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини у період дії воєнного стану за умови проживання спадкоємця у населеному пункті, відмінному від місця відкриття спадщини та на території якого ведуться активні бойові дії, або на тимчасово окупованій Російською Федерацією території.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44627>

Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про міжнародне приватне право" щодо запровадження колізійних норм для фактичних шлюбних відносин та зареєстрованих партнерств

Номер, дата реєстрації: 11523 від 26.08.2024.

Метою прийняття цього законопроекту є запровадження у Законі 8 України "Про міжнародне приватне право" колізійних прив'язок для визначення застосовного права при вирішенні спорів у фактичних шлюбних відносинах та зареєстрованих партнерствах з іноземним елементом.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44746>

Проект Закону про внесення змін до статті 315 Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту батьківства

Номер, дата реєстрації: 11530 від 28.08.2024.

Законопроект спрямований на врегулювання питань розгляду в окремому провадженні справ щодо встановлення факту батьківства відповідно до частини першої статті 130 Сімейного кодексу України.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44793>

Проект Закону про внесення змін до статті 19 Закону України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" щодо заходів у сфері запобігання домашньому насильству

Номер, дата реєстрації: 12052 від 23.09.2024.

Законопроект спрямований на профілактику домашнього насильства.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44892>

Проект Закону про внесення змін до статті 20 Закону України "Про відпустки" щодо врегулювання окремих питань надання відпустки для догляду за дитиною

Номер, дата реєстрації: 12069 від 25.09.2024.

Законопроект спрямований на удосконалення питань надання відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку родичам матері дитини, зареєстрованої, як фізична особа – підприємець.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44923>

Проект Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо посилення заходів захисту права на працю для жінок та чоловіків, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною

Номер, дата реєстрації: 12074 від 27.09.2024.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Кодексу законів про працю України в частині гарантій прав жінок та чоловіків, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, при народженні дитини.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44941>

II. СУДОВА ПРАКТИКА

4

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Постанова Верховного Суду від 20.06.2024 у справі №635/2755/17

Згода іншого з подружжя на розпорядження спільним майном має значення на стадії укладення договору та є необхідною для укладення цього договору.

Сприйняття волевиявлення іншого з подружжя на розпорядження спільним майном відбувається шляхом відображення такої згоди у відповідному договорі.

Наявність письмової згоди одного з подружжя на укладення іншим із подружжя договору купівлі-продажу майна, зафіксованої у такому договорі, свідчить про придбання майна за спільні кошти у спільну сумісну власність, оскільки згода іншого подружжя на набуття майна підтверджує придбання такого майна за спільні кошти подружжя.

1. Обставини справи

Позивач звернувся з позовом до відповідачки про розподіл спільної сумісної власності подружжя, в якому просив поділити між сторонами спірний житловий будинок з надвірними будівлями та визнати за кожною зі сторін по ½ частини житлового будинку.

Позов мотивований тим, що в період перебування сторін у шлюбі був придбаний житловий будинок на підставі договору купівлі-продажу. Право власності на житловий будинок було зареєстровано за відповідачкою. Зі свого боку позивач надав нотаріально посвідчену заяву на придбання будинку. Після погіршення відносин з відповідачкою остання неодноразово наголошувала, що вона є єдиною власницею спірного будинку, право власності позивача на будинок не визнає і не надасть згоду на реєстрацію місця проживання позивача у будинку, тому він звернувся до суду із цим позовом.

У процесі розгляду справи відповідачка звернулася із зустрічним позовом до позивача, в якому просила визнати її особистою власністю 43/100 частини житлового будинку. Як третю особу без самостійних вимог відповідачка залучила їхнього спільного із позивачем сина.

Позов мотивований тим, що в період шлюбу за договором купівлі-продажу на її ім'я було придбано житловий будинок. На оплату вартості будинку відповідачка надала 93 425 грн, отриманих від продажу належної їй та її неповнолітньому сину на праві власності квартири. Продаж квартири від імені на той час неповнолітнього сина вчинено з дозволу органу опіки та піклування із застереженням про придбання на його ім'я частини спірного будинку. Оскільки будинок придбаний за 108 575 грн, з яких 46 712 грн – грошові кошти, отримані відповідачем від продажу квартири, тому частка її особистої власності в спірному будинку становить 43/100 частини.

Окрім того, надалі третя особа (син сторін) звернувся з позовом до позивача та відповідачки, в якому просив визнати недійсним в частині права власності відповідачки на 43/100 ідеальних часток договору купівлі-продажу житлового будинку, а також просив визнати за ним право власності на 43/100 ідеальних часток вказаного будинку.

Позов мотивований тим, що позивач та відповідач у справі є його батьками. Коли його батько подав позов про поділ житлового будинку, де проживає вся родина, мати надала сімейні документи, з яких він дізнався, що був разом із матір'ю співвласником квартири.

Дозвіл на продаж квартири від його імені (на той час неповнолітньої особи) надано органом опіки та піклування із застереженням про придбання на його ім'я частини будинку. Угоду купівлі-продажу спірного будинку та право власності на нього загалом було оформлено на ім'я відповідачки. Оскільки квартиру продано за 93 425 грн, з яких ½ частини у розмірі 46 712 грн належить третій особі, тому 43/100 у праві власності на житловий будинок належить йому. Враховуючи те, що батьки при оформленні угоди купівлі-продажу всупереч вимогам чинного законодавства позбавили його права власності на частину будинку, він звернувся з позовом про визнання договору купівлі-продажу частково недійсним та про визнання права власності на частину будинку, що придбаний батьками у шлюбі.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанції

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги позивача до відповідачки про поділ майна подружжя та зустрічні позовні вимоги відповідачки до позивача про визнання частини житлового будинку особистою власністю задоволено частково. Визнано за позивачем в порядку поділу майна подружжя право власності на 67/200 частин житлового будинку з надвірними будівлями. Визнано за відповідачкою в порядку поділу майна подружжя право власності на 67/200 частини житлового будинку з надвірними будівлями. У задоволенні іншої частини позовних вимог позивача відмовлено. Визнано за відповідачкою право особистої власності на 33/100 частини житлового будинку з надвірними будівлями. У задоволенні іншої частини вимог відповідачки відмовлено. У задоволенні позовних вимог третьої особи до позивача та відповідачки про визнання договору купівлі-продажу частково недійсним та визнання права власності відмовлено.

Суд першої інстанції виходив з того, що квартира була приватизована відповідачкою та третьою особою, тому відповідно до ЗУ «Про приватизацію державного житлового фонду» належала їм на праві спільної сумісної власності та не може вважатися спільним майном подружжя.

Надалі за договором купівлі-продажу відповідачка, яка діяла від себе особисто та від імені малолітнього (на той час) сина (третьої особи), продала квартиру за 93 425 гривень. Відповідно до умов зазначеного договору купівлі-продажу квартири відповідачка під час підписання договору отримала від покупця грошову суму у розмірі 35 350 гривень. Спірний житловий будинок був придбаний у день продажу квартири, при чому спочатку був здійснений продаж квартири, а потім купівля будинку, що вбачається з Витягу з Державного реєстру правочинів. Отже, 35 350 грн, які отримані від продажу квартири, були витрачені на придбання спірного житлового будинку.

Щодо позову третьої особи суд зазначив, що заявлені вимоги безпосередньо стосуються прав та обов'язків продавців спірного житлового будинку та сторін оспорюваного договору купівлі-продажу. Натомість третя особа заяв чи клопотань про залучення їх як співвідповідачів не заявляли. Незалучення як співвідповідачів сторін оспорюваного правочину є самостійною підставою для відмови у задоволенні позову.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення, апеляційні скарги третьої особи та відповідачки задоволено. Рішення суду першої інстанції скасовано в частині визнання за позивачем в порядку поділу майна подружжя право власності на 67/200 частин житлового будинку з надвірними будівлями, в частині визнання за відповідачкою в порядку поділу майна подружжя право власності на 67/200 частин житлового будинку з надвірними будівлями, в частині визнання за відповідачкою права особистої власності на 33/100 частин житлового будинку з надвірними будівлями, в частині відмови у задоволенні іншої частини позовних вимог позивача та відповідачки та ухвалено нове рішення.

Позов позивача до відповідачки про поділ майна подружжя задоволено частково. Зустрічний позов відповідачки до позивача про визнання частини житлового будинку особистою власністю задоволено повністю. Позов третьої особи до позивача та третьої особи про визнання договору купівлі-продажу частково недійсним, визнання права власності задоволено частково. Визнано за позивачем в порядку поділу майна подружжя право власності на 7/100 частин житлового будинку з надвірними будівлями. Визнано за відповідачкою в порядку поділу майна подружжя право власності на 7/100 частини та право особистої власності на 43/100 частини, а всього на 1/2 частини житлового будинку з надвірними будівлями. Визнано за третьою особою право особистої власності на 43/100 частини житлового будинку з надвірними будівлями.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що при укладенні договору купівлі-продажу будинку були порушені права малолітнього сина (третьої особи), який на праві приватної власності мав у відчуженій квартирі частку вартістю 46 712 грн, що у частці придбаного будинку (з огляду на вартість його частки у квартирі) становить 43/100 частини, тому його вимога про визнання за ним права власності на вказану частку у житловому будинку підлягає задоволенню.

Ухвалюючи рішення у справі про відмову у задоволенні позовних вимог третьої особи через неналежний суб'єктний склад учасників справи, суд першої інстанції виходив з того, що незалучення до участі у справі особи як співвідповідача за умови наявності обов'язкової процесуальної співучасті є підставою для відмови у задоволенні позову через неналежний суб'єктний склад. Проте колегія суддів з метою уникнення занадто формального підходу вважає за можливе ухвалити нове рішення в межах позовних вимог третьою особою, враховуючи те, що: спір виник саме між колишнім подружжям та їхнім сином; заявлені позовні вимоги третьої особи не містять вимоги про повернення сторін договору купівлі-продажу житлового будинку у первісний стан; права продавців спірного житлового будинку не оскаржені та нічим не порушуються, також з дати укладення вказаного договору пройшло майже 20 років.

Суд першої інстанції помилково не взяв до уваги доводи відповідачки те, що сума її особистих коштів та коштів сина в розмірі 58 075 грн, отримана від продажу квартири, була витрачена саме на придбання спірного будинку, оскільки беззаперечних доказів того, що ці грошові кошти були отримані нею 09 вересня 2005 року та витрачені на придбання спірного житлового будинку, а не на власні потреби, остання суду не надала. Колегія суддів з урахуванням викладеного доходить висновку про те, що рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню частково з ухвалення нового рішення. При ухваленні нового рішення колегія суддів виходить з того, що спірний житловий будинок був придбаний за 108 575 грн, квартира була продана за 93 425 гривень. Таким чином, частка відповідачки та частка третьої особи у придбаному будинку з урахуванням отриманих коштів від продажу квартири становлять по 43/100 частини кожного на праві особистої власності, у сумі їх частки становлять 86/100, інша частина 14/100 частини будинку є спільним майном подружжя, тобто по 7/100 частки кожного з подружжя.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд вирішив скасувати постанову апеляційного суду та передати справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції з такого.

Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України). Загальні засади (принципи) приватного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, у першу чергу акти сімейного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії та повинні враховуватися, зокрема, при тлумаченні норм, що містяться в актах сімейного законодавства.

Для приватного права априорі властивою є така засада, як розумність.

Розумність характерна як для оцінки / врахування поведінки учасників цивільного обороту, тлумачення матеріальних приватно-правових норм, що здійснюється при вирішенні спорів, так і для тлумачення процесуальних норм (див., зокрема, постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.06.2021 у справі №554/4741/19, постанову Верховного Суду від 18.04.2022 у справі №520/1185/16-ц, постанову Великої Палати Верховного Суду від 08.02.2022 у справі №209/3085/20).

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є, зокрема: майно, набуте нею, ним до шлюбу; майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто (пункти 1, 2, 3 частини ч. 1 ст. 57 СК України).

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 3 ст. 368 ЦК України).

У постанові Верховного Суду від 03.07.2024 року у справі №712/3590/22 (провадження №61-14297сво23) зроблено висновок, що «вчинення згоди іншим з подружжя на розпорядження спільним майном є одностороннім правочином, розрахованим на його сприйняття іншими особами, а саме - подружжям, який є стороною договору, та третьою особою (інша сторона договору). Волевиявлення іншого з подружжя (співвласника) на розпорядження спільним майном, яке виражено у згоді, адресоване та сприймається як подружжям, який виступає стороною договору, так і контрагентом за таким договором.

Згода іншого з подружжя (співвласника) на розпорядження спільним майном має значення на стадії укладення договору та є необхідним юридичним фактом для укладення відповідного договору іншим з подружжя, який є стороною договору, з його контрагентом. Сторона договору (інший з подружжя) представляє у відносинах з своєю контрагентом права та інтереси того з подружжя, який надав згоду.

Сприйняття волевиявлення іншого з подружжя на розпорядження спільним майном відбувається шляхом відображення такої згоди у відповідному договорі. У такому випадку регулюючий ефект договору поширюється як на сторони договору, так і на іншого з подружжя (співвласника), який надав згоду на розпорядження спільним майном.

Згода одного з подружжя на вчинення другим з подружжя договору з розпорядження спільним майном як односторонній правочин є одним із правомірних обмежень свободи договору, оскільки визначена законодавцем необхідність одержання згоди обмежує як того з подружжя, хто укладає договір з розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, так і контрагента за договором, оскільки він має переконаватися, що особа, з якою укладається договір, перебуваючи в шлюбі, має згоду на укладення такого договору.

Згода іншого з подружжя (співвласника) на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя поширюється як на випадки відчуження майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, так і на випадки набуття майна подружжям у право спільної сумісної власності.

Надання згоди іншим з подружжя на набуття майна подружжям (стороною договору) свідчить про набуття майна подружжям у право спільної сумісної власності, оскільки у такому випадку відбувається розпорядження коштами, які належать подружжю на праві спільної сумісної власності.

Не виключається вчинення усного договору між подружжям про набуття майна в спільну сумісну власність, зовнішнім вираженням якого є згода одного з подружжя на розпорядження майном (коштами) на набуття майна в спільну сумісну власність. Така згода може бути зафіксована безпосередньо у договорі про набуття майна, вчиненим іншим з подружжя.

Наявність письмової згоди одного з подружжя на укладення іншим із подружжя договору купівлі-продажу майна, зафіксованої у такому договорі, свідчить про придбання майна за спільні кошти у спільну сумісну власність, оскільки згода іншого подружжя на набуття майна підтверджує придбання такого майна за спільні кошти подружжя.

6 У разі, якщо інший з подружжя надав згоду на розпорядження майном (коштами) для набуття майна в спільну сумісну власність і така згода зафіксована безпосередньо у договорі купівлі-продажу майна, який вчинено іншим з подружжя, то суд не може своїм рішенням підняти домовленість подружжя про набуття майна в спільну сумісну власність».

Способом захисту цивільних прав та інтересів може бути, зокрема, визнання права (пункт 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Тлумачення пункту 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України свідчить, що по своїй суті такий спосіб захисту, як визнання права, може застосовуватися тільки тоді, коли суб'єктивне цивільне право виникло і якщо це право порушується (оспорюється або не визнається) іншою особою (див., зокрема, постанову Верховного Суду від 21.09.2022 у справі №127/23627/20, постанову Верховного Суду від 05.12.2022 у справі №233/4580/20).

Такий спосіб захисту, як визнання права, може застосовуватися для захисту (невизнання чи оспорювання) різноманітних приватних прав (зобов'язальних, речових, виключних, спадкових, права на частку в спільній частковій власності тощо). По своїй суті такий спосіб захисту, як визнання права, охоплює собою і визнання права відсутнім (див., зокрема, постанову Верховного Суду від 19.02.2024 у справі №567/3/22).

Таким чином, Верховний Суд вказав про те, що суд апеляційної інстанції не звернув уваги та не дав належної правової оцінки нотаріально посвідченій заяві позивача, в якій він дав згоду своїй дружині купити на її ім'я та за її розсудом житловий будинок, за спільні кошти, набуті ними в період зареєстрованого шлюбу; не мотивував відхилення доводів позивача в цій частині та дійшов передчасного висновку про часткове задоволення позовних вимог.

Окрім того, Верховний Суд зазначив, що суд апеляційної інстанції не звернув уваги, що позов про визнання права може бути пред'явлено, лише з метою захисту такого права, а не для набуття права.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029314>

Постанова Верховного Суду від 10.07.2024 у справі №523/7796/19

Перебування відповідачів у зареєстрованому шлюбі на час виникнення правовідносин щодо позики саме собою не є безумовною підставою для покладення на іншого з подружжя, який не був позичальником за договором позики, у солідарному порядку обов'язків, визначених договором позики щодо повернення суми боргу, оскільки за таких умов підлягає доведенню укладення договору в інтересах сім'ї та використання отриманих у позику коштів в інтересах сім'ї.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідача 1 та відповідача 2 про стягнення боргу за договором позики у розмірі 9 921 020 гривень.

На обґрунтування позовних вимог позивач зазначав, що він уклав з відповідачем 1 договір позики, за яким надав у позику грошові кошти, які позичальник зобов'язався повернути у повному обсязі у порядку та на умовах, передбачених договором.

Пунктом 2.1 договору позики було передбачено, що позика надається позикодавцем у безготівковій формі окремими частинами, розмір (сума) яких визначається сторонами у додаткових угодах до договору, шляхом перерахування коштів на поточний рахунок позичальника та/або на поточний рахунок дружини позичальника (відповідач 2).

На виконання договору позики та додаткових угод до договору надано у позику грошові кошти в сумі 9 921 020 грн, з яких 4 147 500 грн було перераховано на рахунок відповідача 1, а 5 773 520 грн – на рахунок відповідача 2 (дружина позичальника).

Позичальник позику не повернув у передбачений договором позики строк, у зв'язку із чим просив стягнути солідарно з відповідача 1 та відповідача 2 за договором позики борг в загальній сумі 9 921 020 гривень.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги позивача задоволено. Стягнуто солідарно з відповідачів на користь позивача суму боргу в розмірі 9 921 020 гривень.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що правовий режим спільної сумісної власності подружжя, винятки з якого прямо встановлені законом, передбачає нероздільність зобов'язань подружжя, що за своїм змістом свідчить саме про солідарний характер таких зобов'язань. З огляду на те, що отримані за договором позики грошові кошти перераховувалися на розрахунковий рахунок дружини позичальника, наявні підстави для солідарного стягнення з відповідачів заборгованості за вказаним договором позики. Крім того, відповідач 2 не надала доказів на підтвердження того, що кошти, отримані за договором позики, були використані не в інтересах сім'ї, а на особисті потреби відповідача 1.

Постановою апеляційного суду апеляційного скаргу відповідача 2 задоволено частково. Рішення суду першої інстанції в частині позовних вимог позивача до відповідача 2 (дружини позичальника) про стягнення боргу за договором позики скасовано, ухвалено у цій частині нове судове рішення, яким у задоволенні позовних вимог позивача до відповідача 2 відмовлено.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що суд першої інстанції не звернув уваги на те, що договір позики та додаткові угоди до нього укладені між позивачем та відповідачем 1. Докази того, що відповідач 2 знала та надавала свою згоду, як дружина, на його укладення в матеріалах справи відсутні. Крім того, не встановлено, що спірні грошові кошти використано в інтересах сім'ї, а тому відсутні правові підстави для покладення на відповідача 2 зобов'язань за спірним договором позики на підставі ч. 4 ст. 65 СК України.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд залишив постанову апеляційного суду без змін з огляду на таке.

Згідно з ч. 3 ст. 61 СК України, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, ув тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Норма ч. 3 ст. 61 СК України кореспондує ч. 4 ст. 65 цього Кодексу, яка передбачає, що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї. Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою.

При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового (ч. 2 ст. 65 СК України).

За нормами сімейного законодавства умовою належності того майна, яке одержане за договором, укладеним одним із подружжя, до об'єктів спільної сумісної власності подружжя є визначена законом мета укладення договору – інтереси сім'ї, а не особисті, не пов'язані із сім'єю інтереси одного з подружжя.

Таким чином, якщо один із подружжя уклав договір в інтересах сім'ї, то цивільні права та обов'язки за цим договором виникають в обох із подружжя. Подружжя має відповідати за спільними зобов'язаннями всім майном, яке належить їм на праві спільної сумісної власності.

Подібний правовий висновок викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 30 червня 2020 року у справі №638/18231/15-ц.

Перебування відповідачів у зареєстрованому шлюбі на час виникнення правовідносин щодо позики саме собою не є безумовною підставою для покладення на іншого з подружжя, який не був позичальником за договором позики, у солідарному порядку обов'язків, визначених договором позики щодо повернення суми боргу, оскільки за таких умов підлягає доведенню укладення договору в інтересах сім'ї та використання отриманих у позику коштів в інтересах сім'ї.

Подібний правовий висновок викладено у постановах Верховного Суду від 15.12.2021 у справі №205/4616/15-ц, від 02.11.2022 у справі №754/6033/18, від 28.06.2023 у справі №712/13196/21, від 27.03.2024 у справі №359/950/16-ц.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120395352>.

Постанова Верховного Суду від 28.08.2024 у справі №753/2234/21

У випадку, коли при розгляді вимог про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

Факт використання коштів отриманих від продажу спільного майна в інтересах сім'ї повинен доводити той із подружжя, хто відчужив таке майно без згоди на це іншого подружжя.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду позовом до відповідача про поділ майна подружжя.

Позов мотивовано тим, що позивачка перебувала у зареєстрованому шлюбі із відповідачем. Від шлюбу сторони мають трьох дочок. Шлюб між сторонами був розірваний рішенням суду.

За час перебування у шлюбі сторони, як подружжя, придбали у спільну власність квартиру, автомобілі Hyundai Sonata та Hyundai Grandeur.

Позивачці стало відомо, що відповідач продав третій особі автомобіль Hyundai Sonata на підставі довіреності, яку вона видала у 2017 році, а грошові кошти від продажу відповідач приховав.

Також відповідач використовує у власних інтересах квартиру, яка належить їм на праві спільної часткової власності.

Враховуючи інтереси дітей, ті обставини, що відповідач ухиляється від участі в утриманні дітей, а також те, що спірна квартира майже у повному обсязі була придбана за кошти її батьків, посилаючись на положення чч. 2, 3 ст. 70 СК України та ч. 2 ст. 372 ЦК України, позивачка просила при поділі майна відступити від рівності часток на її користь.

З огляду на викладене позивачка просила суд: поділити майно, що є спільною сумісною власністю подружжя, а саме: квартиру, грошові кошти від продажу автомобіля Hyundai Sonata в сумі 250 000 грн, автомобіль Hyundai Grandeur; збільшити розмір її частки у спільній сумісній власності до 75/100 часток; визнати за нею право власності на квартиру.

У процесі розгляду справи відповідач пред'явив зустрічний позов до позивача про поділ майна подружжя.

Зустрічний позов відповідача мотивовано тим, що під час перебування у шлюбі з позивачкою вони за спільні кошти подружжя набули у власність квартиру та автомобіль Hyundai Grandeur. Оскільки вказане майно є об'єктом права спільної сумісної власності, воно підлягає поділу.

Уточнивши вимоги зустрічної позовної заяви позивач просив суд: визнати спільним сумісним майном подружжя квартиру та автомобіль Hyundai Grandeur; визнати за ним право власності на ½ частини квартири та на ½ частини автомобіля.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанції

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, вирішено позов позивачки та зустрічний позов відповідача задовольнити частково.

Визнано спільною сумісною власністю сторін квартиру та автомобіль Hyundai Grandeur.

У порядку поділу спільного майна подружжя визнано право власності за кожним зі сторін на ½ частини квартири. Припинено право спільної сумісної власності подружжя позивачки та відповідача на автомобіль Hyundai Grandeur та виділено вказаний транспортний засіб відповідачу. Стягнуто з відповідача на користь позивачки грошову компенсацію за ½ частки ринкової вартості автомобіля Hyundai Grandeur у розмірі 193 705 гривень. В іншій частині позовних вимог позивачки та зустрічного позову відповідача відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що у разі відчуження майна (грошових коштів) у період зареєстрованого шлюбу наявність згоди другого з подружжя на відчуження спільного майна презюмується, а тягар доказування відсутності такої згоди та використання майна всупереч інтересам сім'ї покладається на сторону, яка це оспорує.

Відповідач мав право розпоряджатися транспортним засобом Hyundai Sonata за довіреністю, що не заперечується сторонами. Оскільки позивачка не довела обставини використання відповідачем грошових коштів, отриманих від продажу автомобіля, всупереч інтересам сім'ї, суд дійшов висновку, що такі грошові кошти, отримані за рік до розірвання шлюбу, витрачені в інтересах сім'ї.

Суду не надано доказів наявності між сторонами домовленості або шлюбного договору, які б визначали нерівність їх часток у спільному сумісному майні подружжя, а тому частки подружжя у праві спільної сумісної власності на майно є рівними.

Суд першої інстанції не встановив обставин, передбачених ст. 72 СК України, для збільшення частки позивачки при поділі квартири.

Посилання позивачки на необхідність збільшення її частки у спірному майні у зв'язку з існуючою у відповідача заборгованістю за аліментами є помилковими.

Належним способом захисту порушеного права позивачки у такому випадку є стягнення з відповідача неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів. Крім того, заборгованість зі сплати аліментів станом на момент розгляду цієї справи у відповідача відсутня.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд залишив рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду без змін з огляду на таку правову позицію.

За вимогами частин ч. 1, 2 ст. 369 ЦК України співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпоряджання майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом. Згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена.

Згідно з ч. 3 ст. 61 СК України, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

У частинах 3, 4 ст. 65 СК України для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена. Договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

У випадку, коли при розгляді вимог про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

За змістом наведених норм факт використання коштів, отриманих від продажу спільного майна в інтересах сім'ї, повинен доводити той із подружжя, хто відчужив таке майно без згоди на це іншого подружжя.

Під час розгляду справи суди встановили, що транспортний засіб Hyundai Sonata був зареєстрований за позивачкою та (за рік до розірвання шлюбу) був проданий відповідачем на підставі довіреності, виданої позивачкою на його ім'я.

Таким чином, Верховний Суд вказав на те, що суди обґрунтовано не врахували доводи позивачки про те, що їй не було відомо про відчуження вказаного автомобіля, як об'єкта права спільної сумісної власності, та про відсутність її згоди на вчинення відповідачем відповідних дій.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121351948>.

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Ухвала Верховного Суду від 13.06.2024 у справі №557/1226/23

Вирішуючи питання про обов'язок суду зупинити провадження (у зв'язку з перебуванням сторони у складі ЗСУ) у справі про стягнення аліментів, Верховний Суд передав справу на розгляд об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, вважаючи, що необхідно відступити від висновку Верховного Суду у постанові від 29.11.2023 у справі №466/5393/22.

При цьому зазначено, що суд має враховувати, зокрема, те, чи мав відповідач можливість висловитися щодо позовних вимог, чи користується правовою допомогою під час судового провадження, чи є належні докази того, що його військова частина переведена на воєнний стан, і що він виконує бойові завдання, перебуваючи у зоні бойових дій, унаслідок чого не може брати участь у судових засіданнях ні особисто, ні у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Не враховуючи ці обставини, обов'язкове зупинення провадження у справі про зміну розміру та способу стягнення аліментів на дитину, хоч і відповідатиме певним інтересам відповідача, який перебуває у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, але може шкодити захищеним інтересам дитини у передбаченому законом утриманні з боку такого відповідача.

1. Зміст позовної заяви та судових рішень

У липні 2023 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про зміну способу та розміру стягнення аліментів. 23.11.2023 суд першої інстанції позов задовольнив: змінив спосіб стягнення аліментів, встановлений у заочному рішенні цього суду від 13.02.2018 у справі №557/430/18; стягнув із відповідачки на користь позивача аліменти на утримання неповнолітнього сина у розмірі 1/4 частини від усіх видів доходів (заробітку) відповідачки щомісяця, але не менше 50% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, з індексацією відповідно до закону, починаючи з дня набрання рішенням законної сили і до досягнення дитиною повноліття.

У січні 2024 року відповідачка подала заяву про зупинення провадження у справі, яку обґрунтувала тим, що вона з 20.12.2023 проходить військову службу у складі однієї з військових частин ЗСУ та перебуває в районі виконання бойових завдань на території України.

17.01.2024 апеляційний суд постановив ухвалу, згідно з якою зупинив провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України до припинення перебування відповідачки у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

У лютому 2024 року позивач подав касаційну скаргу на ухвалу апеляційного суду, просив ухвалу апеляційного суду скасувати та спрямувати справу до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду, стягнути з відповідачки понесені судові витрати.

2. Позиція Верховного Суду

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду вважає, що справу слід передати на розгляд об'єднаної палати Касаційного цивільного суду для відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів іншої палати.

Передання справи на об'єднану палату на підставі припису ч. 2 ст. 403 ЦПК України необхідне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики у палатах Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, які у справах, в яких пріоритетом є якнайкраще забезпечення інтересів дитини, неоднаково тлумачать і застосовують положення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України щодо обов'язку суду зупинити провадження у справі у випадку перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції. Неоднаковий підхід до тлумачення та застосування зазначеного припису не сприяє передбачуваності у вирішенні судами першої й апеляційної інстанцій за подібних спірних правовідносин питання про зупинення провадження у відповідних справах.

Відповідачка, інтереси якої у судовому процесі представляє адвокат, просила апеляційний суд зупинити провадження у справі через її перебування у складі Збройних Сил України. Підтвердила це витягом із наказу командира військової частини про прибуття в район виконання бойового завдання, довідкою командира військової частини про те, що відповідачка призвана на військову службу за мобілізацією 25.02.2022 та перебуває на службі, а також довідкою командира військової частини про те, що з 24.03 до 12.04.2022 та з 20.12.2023 до 05.01.2024 (до дати видачі довідки) відповідачка перебувала в районі виконання бойових завдань на території України.

Суд апеляційної інстанції зазначену заяву задовольнив. Вважав, що відповідачка як військовослужбовець Збройних Сил України перебуває в районі виконання бойових завдань на території України з метою забезпечення національної безпеки й оборони України, що є безумовною підставою для зупинення провадження у справі.

Позивач вказує, що відповідачка, позбавлена батьківських прав, маючи зараз інший дохід, ніж у неї був, ухиляється від виконання обов'язків з утримання її неповнолітнього сина. Зупинення провадження у справі за змістом позиції позивача є протидією його намаганням стягнути з відповідачки аліменти на утримання дитини у більшому розмірі. Внаслідок цього, слідує судженням позивача, страждають лише інтереси дитини, яка не є стороною справи, але для якнайкращого забезпечення яких ініційоване це судове провадження.

У касаційній скарзі позивач стверджує, що відповідачка до заяви про зупинення провадження у справі не додала доказів переведення її військової частини на воєнний стан, участі у виконанні бойових завдань і тривалості перебування у місцях виконання таких завдань. Тому вважає, що суд апеляційної інстанції, не врахувавши найкращих інтересів дитини, безпідставно зупинив провадження у справі.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постановях від 09.11.2022 у справі №753/19628/17 і від 29.03.2023 у справі №756/3462/20 виснував, що для зупинення провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України необхідно надати докази перебування заявника у складі Збройних Сил України у військовій частині, яка переведена на воєнний стан, і виконання бойових завдань у зоні бойових дій.

Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 05.06.2024 у справі №317/3364/21 звернув увагу на те, що для застосування припису п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України слід врахувати, чи представляє військовослужбовець свої інтереси у судах першої й апеляційної інстанції особисто, а також, чи не порушуватиме зупинення провадження у справі найкращі інтересидитини.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду підтримує позицію Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, сформульовану у постанові від 05.06.2024 у справі №317/3364/21. Вважає, що передбачений у п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України обов'язок суду зупинити провадження у справі, яка стосується стягнення аліментів на утримання дитини, повинен корелювати із якнайкращим забезпеченням інтересів дитини. Незважаючи на те, що позивачем у такій справі є один із батьків, а відповідачем – інший, інтереси дитини, яка не є стороною справи, мають домінувати над інтересами кожного з її батьків.

Натомість іншого підходу дотримується Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 29.11.2023 у справі №466/5393/22, в якій вказано: суд зобов'язаний зупинити провадження у справі згідно з підставами, передбаченими у ч. 1 ст. 251 ЦПК України; предметом спору є вимога про зміну розміру та способу стягнення аліментів, тобто суд не вирішує питання про стягнення аліментів вперше, а тому відповідне утримання, яке визначив суд, і на яке мають право діти та той із подружжя, з ким вони проживають, відповідач надає.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звертає увагу на те, що буквально тлумачення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України може не відповідати якнайкращим інтересам дитини на гідне утримання, зокрема й тоді, коли позивач ставить питання не про стягнення аліментів, а про зміну їхнього розміру та способу стягнення у зв'язку з покращенням майнового стану відповідача.

Передання справи на розгляд об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду необхідне для відступу від висновку Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 29.11.2023 у справі №466/5393/22, за змістом якого імперативність припису п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України та предмет спору, який не стосується стягнення аліментів вперше, переважають над принципом якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду вважає, що, вирішуючи питання про зупинення на підставі п. 2 ч. 1 ст. 51 ЦПК України провадження у справі про зміну розміру та способу стягнення аліментів на дитину через перебування відповідача у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, суд має враховувати, зокрема, те, чи мав відповідач можливість висловитися щодо позовних вимог, чи користується правовою допомогою під час судового провадження, чи є належні докази того, що його військова частина переведена на воєнний стан, і що він виконує бойові завдання, перебуваючи у зоні бойових дій, унаслідок чого не може брати участь у судових засіданнях ні особисто, ні у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Не враховуючи ці обставини, обов'язкове зупинення провадження у справі про зміну розміру та способу стягнення аліментів на дитину, хоч і відповідатиме певним інтересам відповідача, який перебуває у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, але може шкодити захищеним інтересам дитини у передбаченому законом утриманні з боку такого відповідача.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду ухвалив передати справу на розгляд Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду.

Детальніше з текстом ухвали можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120513750>.

Ухвала Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 09.09.2024 у справі №557/1226/23 про прийняття справи до розгляду:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121570473>.

Постанова Верховного Суду від 07.08.2024 у справі №501/3714/22 (провадження №61-607св24)

Учасники цивільного обороту доволі часто намагаються використовувати правомірний цивільно-правовий інструментарій (зокрема, позов про стягнення аліментів) для унеможливлення чи ускладнення виконання судового рішення про стягнення боргу, тобто з неправомірною метою, не для забезпечення визначеності в приватних відносинах, захисту прав та інтересів. Очевидно, що суд не є місцем для «безцеремонної процесуальної гри».

Якщо «пов'язані» чи «афілійовані» особи, наприклад, родичі, колишні члени подружжя, ініціюють, зокрема, справу про стягнення аліментів для унеможливлення чи ускладнення виконання судового рішення, формування пасиву (боргів), виключення певного майна з-під звернення стягнення на час виконання судового рішення, якщо стягнення аліментів направлене на недопущення звернення стягнення на майно боржника, створення переваг у черговості розподілу стягнутих з боржника грошових сум, такі учасники діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора (стягувача). Тому в такому разі відбувається використання позову про стягнення аліментів не для захисту прав та інтересів, і судові рішення стосуються прав та/або інтересів кредитора (стягувача).

Відповідно, такий кредитор має право оскаржувати таке судові рішення.

1. Обставини справи

У грудні 2022 року позивачка звернулася з позовом до відповідача про стягнення аліментів на утримання дитини.

Позов мотивований тим, що сторони перебували у шлюбі 27.07.2010 по 10.07.2019. Від шлюбу сторони мають спільну дитину. Відповідач у добровільному порядку не надає допомогу на утримання неповнолітньої дитини.

Позивачка просила стягнути на свою користь аліменти на утримання спільного сина у твердій грошовій сумі в розмірі 25 000 грн щомісяця – з 01.08.2019 до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 15.02.2023 позовні вимоги задоволено. Рішення суду мотивоване тим, що відповідач не заперечував проти позову, надав до суду заяву про визнання позову та слухання справи без його участі, позовні вимоги визнав.

Судом встановлено, що відповідач є власником земельних ділянок, розміром 0,50 га та 2 гектара. Відповідач довідку про доходи не надав. Відповідно до ст. 183 та ст. 184 СК України за рішенням суду розмір аліментів визначається у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі. Суд знайшов підстави для стягнення з відповідача аліментів на утримання дитини в розмірі 25 000,00 грн до досягнення нею повноліття.

Кредитор відповідача (стягувач у виконавчому провадженні в іншій справі про стягнення боргу з відповідача) як особа, яка не брала участі у справі, подав апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції. Апеляційна скарга обґрунтована тим, що:

• відповідач взяв у борг у кредитора кошти та рішенням суду у справі №501/2887/16-ц стягнуто з відповідача на його користь борг. На цей час на примусовому виконанні у приватного виконавця перебуває виконавчий лист у справі №501/2887/16-ц про стягнення з відповідача на користь кредитора боргу у розмірі 50 000 доларів США;

• на цей час позивач та відповідач подають заяви про зупинення даного виконавчого провадження, оскільки земельні ділянки перебувають на торгах. Тому, на думку апелянта, щоб не повертати борг, відповідач та позивач подали штучний позов про стягнення аліментів, враховуючи, що відповідач не працює та отримує пенсію по інвалідності, добровільно погодився сплачувати на утримання сина 25 000 грн на місяць.

Ухвалою апеляційного суду від 28.12.2023 апеляційне провадження за апеляційною скаргою кредитора відповідача на рішення суду першої інстанції від 15.02.2023 про стягнення аліментів закрито. Ухвала апеляційного суду мотивована тим, що між сторонами виник спір про стягнення аліментів на утримання спільної дитини, а належних, допустимих та достатніх доказів щодо порушення прав кредитора вказаним судовим рішенням не надано.

У січні 2024 року кредитор відповідача подав касаційну скаргу на ухвалу апеляційного суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Однією з основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність і дії учасників приватних правовідносин мають бути добросовісними.

Добра совість – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення (див., зокрема, постанову Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10.04.2019 в справі №390/34/17 (провадження №61-22315сво18), постанову Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11.11.2019 у справі №337/474/14-ц (провадження №61-15813сво18)).

З урахуванням того, що норми цивільного законодавства мають застосовуватися із врахуванням добросовісності, то принцип добросовісності не може бути обмежений певною сферою.

Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах (ч. 3 ст. 13 ЦК України).

Зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що: особа (особи) «використовувала / використовували право на зло»; наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чиї права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів / умов безпосередньо залежить від дій іншої особи; інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які «потерпають» від зловживання нею правом, або не перебувають); враховується правовий статус особи / осіб (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин) (див. постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.06.2021 в справі №747/306/19 (провадження №61-1272св20)).

Учасники цивільного обороту доволі часто намагаються використовувати правомірний цивільно-правовий інструментарій (зокрема, позов про стягнення аліментів) для унеможливлення чи ускладнення виконання судового рішення про стягнення боргу, тобто з неправомірною метою, не для забезпечення визначеності в приватних відносинах, захисту прав та інтересів. Очевидно, що суд не є місцем для «безцеремонної процесуальної гри».

Якщо «пов'язані» чи «афілійовані» особи, наприклад родичі, колишні члени подружжя, ініціюють, зокрема, справу про стягнення аліментів для унеможливлення чи ускладнення виконання судового рішення, формування пасиву (боргів), виключення певного майна з-під звернення стягнення на час виконання судового рішення, якщо стягнення аліментів направлено на недопущення звернення стягнення на майно боржника, створення переваг у черговості розподілу стягнутих з боржника грошових сум, такі учасники діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора (стягувача). Тому в такому разі відбувається використання позову про стягнення аліментів не для захисту прав та інтересів, і судові рішення стосуються прав та/або інтересів кредитора (стягувача).

Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (ст. 17 ЦПК України).

Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси (ст. 18 ЦПК України).

Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково (ч. 1 ст. 352 ЦК України).

Як встановлено у ч. 1 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження», виконавець зобов'язаний вживати передбачених цим Законом заходів щодо примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 08.06.2022 у справі №2-591/11 (провадження №14-31цс2) зроблено висновок, що «обов'язок ініціювання будь-якого наступного судового процесу з метою виконання попереднього судового рішення Законом України «Про виконавче провадження» покладено на компетентні органи, уповноважені Державою на забезпечення виконання судових рішень, а не на кредитора, який правомірно очікує від Держави належного виконання остаточного судового рішення про стягнення боргу»

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.10.2021 у справі №522/2736/16-ц (провадження №61-13633св21) зроблено висновок, що «завданням цивільного судочинства є саме ефективний захист порушень, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси власне порушені, а учасники цивільного обороту використовують цивільне судочинство для такого захисту. Приватно-правовий інструментарій (зокрема, встановлення факту проживання однієї сім'єю, визнання спільною сумісною власністю об'єкту незавершеного будівництва та визнання права на частку в спільному майні) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення чи унеможливлення виконання судового рішення. При цьому, у разі використання приватно-правового інструментарію не для захисту цивільних прав та інтересів, а для уникнення чи унеможливлення виконання судового рішення, судові рішення стосуються прав та/або інтересів особи на користь якої постановлено таке судові рішення».

В апеляційній скарзі кредитор відповідача зазначив, що відповідач під час шлюбу з позивачкою взяв у нього в борг кошти, які за рішенням суду у справі №501/2887/16-ц стягнуто з відповідача на його користь. На цей час на примусовому виконанні у приватного виконавця перебуває виконавчий лист у справі №501/2887/16-ц про стягнення 50 000 доларів США. Кредитор відповідача вказував, що наразі сторони у справі подають заяви про зупинення цього виконавчого провадження, оскільки земельні ділянки перебувають на торгах. Тому, на думку апелянта, щоб не повертати борг, відповідач і позивач подали штучний позов про стягнення аліментів, враховуючи, що відповідач не працює та отримує пенсію по інвалідності, добровільно погодився сплачувати на утримання 18-річного сина 25 000 грн на місяць;

аналіз матеріалів справи свідчить, що сторони у процесуальних документах вказали одну й ту саму адресу; позивачка в грудні 2022 року звернулася з позовом про стягнення аліментів, в лютому 2023 року вона подала заяву про розгляд справи без її участі; відповідач подав заяву про розгляд справи без його участі та про визнання позову; в такому разі відбувається використання конструкції позову про стягнення аліментів не для захисту прав та інтересів, і судові рішення стосуються прав та/або інтересів кредитора (стягувача).

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд дійшов висновку, що апеляційний суд доводи апеляційної скарги кредитора відповідача по суті не перевіряв та зробив передчасний висновок про закриття апеляційного провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 362 ЦПК України. Тому ухвала апеляційного суду скасована та справа передана для продовження розгляду до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120973758>.

Постанова Верховного Суду від 14.08.2024 у справі №760/4661/20 (провадження №61-15867св23)

Одержання аліментів на дитину тим з батьків, з яким дитина не проживає, не відповідає її інтересам і не забезпечує розпорядження аліментами виключно за цільовим призначенням.

Стягнення з позивача аліментів на утримання дитини, за умови, що ця дитина проживає з ним та перебуває на його утриманні, суперечить нормам статті 181 СК України. Припинення стягнення аліментів з відповідача за встановлених судами обставин у цій справі відповідає легітимній меті – захисту прав дитини.

1. Обставини справи

У лютому 2020 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про звільнення від сплати аліментів.

Позов обґрунтований тим, що рішенням суду в березні 2019 року з нього на користь відповідачки стягнуто аліменти на утримання двох неповнолітніх дітей у розмірі 1/3 частки з усіх видів його заробітку (доходу), але не менше ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісяця, починаючи з 25 червня 2018 року і до їх повноліття.

Фактичні обставини, зокрема щодо місця проживання дочки – ОСОБА_5, суттєво змінилися, оскільки вона стала проживати з батьком. Дочка (далі – ОСОБА_4) залишилася проживати з матір'ю. Позивач повністю забезпечує неповнолітню дочку ОСОБА_5.

З урахуванням уточнених позовних вимог просив:

- припинити стягнення з нього аліментів на утримання неповнолітніх дітей;

- стягнути з нього на користь відповідачки аліменти на утримання неповнолітньої дочки ОСОБА_4, у розмірі 1/6 частки з усіх видів його заробітку (доходу), але не менше ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісяця, починаючи з дня звернення із цим позовом і до її повноліття;

- позовну вимогу про стягнення з відповідачки на користь позивача аліментів на утримання дочки ОСОБА_5 у розмірі 1/4 частки заробітку (доходу) платника аліментів, але не менше ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісячно, починаючи з дня звернення до суду з цим позовом і до її повноліття, залишити без розгляду.

2. Рішення судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 15.09.2022 в позові відмовлено. Суд першої інстанції керувався тим, що зміна місця проживання дитини за ініціативи того з батьків, з якого за рішенням суду вже стягуються аліменти, без погодження з іншим з батьків та без одночасного звернення до суду з позовом про визначення місця проживання дитини,

а також про звільнення від сплати аліментів, не може однозначно свідчити про те, що така зміна місця проживання дитини буде постійною, та відповідно не є безумовною підставою для звільнення від сплати аліментів, оскільки звільнення від сплати аліментів може мати довготриваліші та істотні для дитини наслідки. Відповідні дії, вчинені в умовах правового конфлікту щодо визначення місця проживання дитини та всупереч думки іншого з батьків, не можуть мати перевагу, у тому числі щодо сплати (звільнення від сплати) аліментів.

Постановою апеляційного суду від 23.01.2023 апеляційну скаргу позивача задоволено частково. Рішення суду першої інстанції від 15.09.2022 в частині вирішення позовних вимог про припинення стягнення аліментів залишено без змін. Рішення суду в частині вирішення позовних вимог про стягнення з відповідачки аліментів скасовано. Вказані вимоги залишено без розгляду.

Постановою Верховного Суду від 28.06.2023 касаційну скаргу позивача задоволено частково.

Постанову апеляційного суду скасовано. Справу в частині позовних вимог про припинення стягнення аліментів та про стягнення аліментів з позивача на користь відповідачки на утримання неповнолітньої дочки ОСОБА_4 направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. Постанова суду касаційної інстанції мотивована тим, що місце проживання дочки ОСОБА_5 не визначене ні законом, ні рішенням суду (спір про визначення місця проживання дитини перебуває на розгляді в суді). Тому суди передчасно відмовили у задоволенні вимог позивача про припинення стягнення аліментів, оскільки стягнення з позивача аліментів на утримання дитини за умови, що вона проживає з ним та перебуває на його утриманні суперечить приписам ст. 181 СК України.

Постановою апеляційного суду від 31.10.2023 рішення суду першої інстанції від 15.09.2022 залишено без змін. Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що з 2018 року сторони проживають окремо. До квітня 2019 року дочка ОСОБА_5 проживала з матір'ю та сестрою. Під час вирішення справи про стягнення аліментів позивач не заперечував щодо місця проживання дітей, зокрема, проживання ОСОБА_5 з матір'ю, спору щодо визначення місця проживання дитини між сторонами не було. Та обставина, що з квітня 2019 року дочка сторін ОСОБА_5 за ініціативою позивача без згоди відповідача почала проживати з ним не може свідчити, що така зміна місця проживання дитини буде постійною. Відповідні дії, вчинені в умовах правового конфлікту щодо визначення місця проживання дитини та всупереч думки іншого з батьків, не можуть мати перевагу щодо сплати (звільнення від сплати) аліментів, про що обґрунтовано зазначив суд першої інстанції.

У листопаді 2023 року позивач звернувся до Верховного Суду із касаційною скаргою на рішення суду першої інстанції від 15.09.2022 та постанову апеляційного суду від 31.10.2023, просив їх скасувати, ухвалити нове рішення про задоволення позову.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Суди першої та апеляційної інстанцій, ухваливши рішення про відмову в позові, керувалися тим, що між батьками існує спір про визначення місця проживання дитини, за ініціативою позивача (батька) без згоди відповідача (матері) дитина проживає з батьком, така зміна місця проживання дитини не може свідчити про його постійний характер. Відповідні дії, вчинені в умовах правового конфлікту щодо визначення місця проживання дитини та всупереч думки іншого з батьків, не можуть мати перевагу над сплатою (звільненням від сплати) аліментів позивача – батька.

У разі виникнення спору між батьками, який впливає із сімейних відносин, суди мають керуватися справедливою рівновагою між інтересами дитини та інтересами обох батьків, яка має бути спрямована на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, рідинної, культурної та етнічної належності, тобто отримання дитиною належного матеріального утримання від обох батьків.

Відповідно до практики ЄСПЛ рівність прав батьків є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й, у першу чергу, повинні бути визначені інтереси дитини у спорі, а вже тільки потім права батьків.

З огляду на об'єктивні обставини спору насамперед повинні бути визначені та враховані інтереси дитини. Тому поведінка батьків має забезпечувати найкращі інтереси дитини незалежно від того, що між ними існує спір про визначення місця проживання дітей, який розглядається в судах із травня 2019 року і на час розгляду цієї справи не вирішений.

Тлумачення приписів ст. 179 СК України дає підстави зазначити, що аліменти – це кошти особливого призначення, їх належить використовувати для потреб дитини. На одержувача аліментів покладається обов'язок розпоряджатися аліментами лише за цільовим призначенням в інтересах дитини.

Під цільовим призначенням необхідно розуміти витрати, спрямовані на забезпечення потреб та інтересів дитини, зокрема потреби у харчуванні, лікуванні, одязі, гігієні, забезпечення речами, необхідними для розвитку і виховання дитини, реалізації її здібностей.

Одержання аліментів на дитину тим з батьків, з яким дитина не проживає, не відповідає її інтересам і не забезпечує розпорядження аліментами виключно за цільовим призначенням.

Суди попередніх інстанцій не встановили, що аліменти використовуються для потреб дитини незалежно від того, що вона проживає з батьком, з якого стягуються аліменти на її утримання на ім'я матері.

Згідно з ч. 4 ст. 273 ЦПК України, якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них.

Отже, закон передбачає можливість звільнення особи від сплати аліментів.

У цій справі позивач вважає, що змінилися обставини, які впливають на припинення стягнення з нього аліментів на одну з дочок, оскільки на сьогодні вона проживає з ним.

Суди встановили, що неповнолітня дочка ОСОБА_5 проживала разом із матір'ю, а з квітня 2019 року проживає з батьком та перебуває на його утриманні.

За своєю суттю аліменти – це кошти покликані забезпечити дитину усім необхідним для повноцінного розвитку, тому вони можуть бути стягнуті лише на користь того з батьків, з ким проживає дитина і який бере активну участь у її вихованні (див.: постанову Верховного Суду від 04.09.2019 у справі №711/8561/16-ц (провадження №61-21318св18)).

Стягнення з позивача аліментів на утримання дитини, за умови, що ця дитина проживає з ним та перебуває на його утриманні, суперечить нормам статті 181 СК України, згідно з якою аліменти на утримання дитини присуджуються за рішенням суду до стягнення з одного з батьків дитини на користь того з батьків, разом з яким вона проживає. Припинення стягнення аліментів з відповідача за встановлених судами обставин у цій справі відповідає легітимній меті – захисту прав дитини.

Визначаючи, чи є необхідним за встановлених обставин (перебування у провадженні суду справи про визначення місця проживання неповнолітніх дітей) такий захід, як припинення стягнення аліментів з батька на дитину, яка проживає з ним, Верховний Суд бере до уваги обставини справи в цілому і ту обставину, що рішенням судів про відмову в позові не забезпечують інтереси дитини. Суди не дотрималися справедливого балансу між конкуруючими інтересами дитини й обох батьків.

Згідно з обставинами цієї справи перевагу необхідно надати інтересам дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків – вирішення спору щодо місця проживання неповнолітніх дітей, тобто над усіма іншими питаннями, які виникли у цій справі.

Вирішуючи спір у справі в частині позовних вимог про припинення сплати аліментів, Верховний Суд керується тим, що у квітні 2019 року настала обставина, а саме: фактичне проживання дитини з батьком, який зобов'язаний сплачувати аліменти на її утримання на користь матері, з якою на час ухвалення рішення про стягнення аліментів дитина проживала. Настання такої обставини має значення для вирішення цього спору.

Враховуючи, що рішенням суду від 18.03.2019 у справі №757/31144/18-ц на утримання двох дітей стягнуто 1/3 частки з усіх видів заробітку (доходу) позивача, тобто по 1/6 частці на кожну дитину, то з позивача на користь відповідачки необхідно стягнути аліменти на утримання неповнолітньої дочки ОСОБА_4 у розмірі 1/6 частки з усіх видів його заробітку (доходу), але не менше ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісяця, починаючи з дня звернення з цим позовом і до її повноліття.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд постановив касаційну скаргу позивача задовольнити, рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду в частині вирішення спіру про припинення стягнення аліментів та стягнення аліментів скасувати, ухвалити в цій частині нове рішення, яким позовні вимоги задовольнити.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121204651>.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Постанова Верховного Суду від 10.07.2024 у справі №127/16211/23

Спір щодо місця проживання дитини був ініційований батьком дитини, з яким дитина і так фактично проживала, і продовжує проживати. Мати дитини не вимагала та не вимагає зміни її місця проживання, а у справі відсутні докази того, що батько дитини забороняє матері бачитися з дочкою.

З урахуванням наведеного суд дійшов висновку, що позивачем не доведено, що на час звернення до суду його права були порушені і це є підставою для відмови в задоволенні позовних вимог.

1. Обставини справи

Батько дитини звернувся до суду з позовом до її матері, про визначення місця проживання дитини.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що він перебував у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, від якого у них народилася дочка.

На момент звернення до суду із цим позовом ним подано до суду першої інстанції позов про розірвання шлюбу. Після цього дружина збрала свої речі та залишила квартиру, в якій вони проживали. Їхня малолітня дочка фактично проживає разом із батьком, проте зареєстрована за іншою адресою.

Вказував, що мати дитини офіційно не працює, власного житла немає. З малолітньою дочкою відносини не підтримує, не спілкується з нею, що негативно впливає на дитину.

Позивач уважав, що визначення місця проживання дитини разом із ним не суперечитиме інтересам дитини. Зазначав, що він займається вихованням дочки, повністю її утримує, забезпечив належні умови для її спільного проживання.

З урахуванням наведеного просив суд визначити місце проживання малолітньої дочки разом із ним.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено. Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову батька дитини про визначення місця проживання дочки разом із ним, позаяк ним не доведено, що між сторонами у справі існує спір щодо визначення місця проживання дитини, а тому позов є передчасним.

Малолітня дочка проживає разом із батьком, а мати дитини не заперечує проти цього. Відповідач не подала до суду першої інстанції відзив на позовну заяву, не звернулася до суду із зустрічним позовом, не вимагала і не вимагає повернення дитини.

При цьому згідно з висновком в органу опіки та піклування недоцільно визначати місце проживання малолітньої доньки з батьком, оскільки відсутній спір між батьками щодо місця проживання дитини.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення.

Суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції про відмову у задоволенні позову, позаяк позивач не довів, що між сторонами у справі існує спір щодо визначення місця проживання дитини, яка проживає разом із батьком. Мати дитини не заперечує проти проживання малолітньої дочки разом із батьком. Тобто між позивачем і відповідачем відсутній спір щодо місця проживання дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій посилаючись на неправильне застосування норм матеріального права і порушення норм процесуального права, просив скасувати оскаржувані судові рішення та ухвалити нове рішення про задоволення позову.

Касаційна скарга позивача мотивована тим, що суди попередніх інстанцій не мотивували висновки про відмову у задоволенні позову. Факт того, що мати дитини не бажала змінювати дійсне місце проживання дитини і не звернулася до суду із зустрічним позовом, не може бути правовою підставою для відмови у задоволенні позову батька про визначення місця проживання дитини разом із ним. Указане не свідчить про відсутність спору між сторонами.

У суді першої інстанції мати дитини заперечила проти задоволення позову й пояснила, що бажає, щоб дитина надалі проживала з нею. У суді апеляційної інстанції відповідач визнала апеляційну скаргу, вказавши, що хоче, щоб дитина проживала з нею, але не має для цього можливості. Проте суд апеляційної інстанції вказаного безпідставно не врахував.

Верховний Суд вважає, що суди попередніх інстанцій зробили правильні висновки про відмову у задоволенні позову.

Згідно зі статтею 141 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини.

Відповідно до частин першої, другої статті 161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини.

Міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

При визначенні місця проживання дитини судам необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди, насамперед, мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Суд першої інстанції, вирішуючи спір, з яким погодився й апеляційний суд, правильно застосував відповідні норми СК України, встановив обставини справи й обґрунтовано відмовив у задоволенні позову з наведених вище підстав.

Судами встановлено, що мати дитини добровільно змінила місце свого проживання, малолітня дочка проживає разом із батьком, а мати дитини не заперечує проти цього.

Таким чином, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, правильно відмовив у задоволенні позову батька дитини про визначення місця проживання дочки разом із ним, позаяк ним не доведено, що його права порушені. А відповідно до вимог частини першої статті 4 ЦПК України, частини першої статті 15 ЦК України до суду особа має право звернутися, якщо її права порушені, невизнані або оспоруються. Жодну із цих дій відповідач не вчиняла.

Верховний Суд звертає увагу, що фактично цей спір щодо місця проживання дитини був ініційований батьком дитини, з яким дитина і так фактично проживала і продовжує проживати. Мати дитини не вимагала та не вимагає зміни її місця проживання, а у справі відсутні докази того, що батько дитини забороняє матері бачитися з дочкою.

З урахуванням наведеного суди правильно виходили з того, що позивачем не доведено, що на час звернення до суду батька з позовом про визначення місця проживання дитини разом із ним, яка фактично проживала і проживає разом із ним, порушені права позивача. Зазначення судом фрази «між батьками відсутній спір щодо місця проживання дитини» у цьому випадку свідчить про те, що права позивача не порушені, а не як підстава для закриття провадження у справі. Тому в цій частині доводи касаційної скарги безпідставні.

Ураховуючи наведене, колегія суддів залишила касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані судові рішення – без змін, оскільки доводи касаційної скарги висновків судів не спростували, на законність та обґрунтованість судових рішень не вплинули.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313836>

Постанова Верховного Суду від 04.09.2024 у справі №532/374/23

Посилання відповідача (батька) на ту обставину, що дитина на цей час проживає в іншій державі (Республіці Польща) і її проживання за адресою матері (в Україні) є небезпечним для дитини у зв'язку з повномасштабною війною та ворожими обстрілами, не може бути підставою для відмови у задоволенні позову про відібрання дитини. Вивезення дитини за кордон без згоди і повідомлення про це матері дитини лише доводять умисність дій відповідача щодо невиконання чинного судового рішення та створення перешкод позивачці у спілкуванні з дочкою та участі у її вихованні.

При цьому мати дитини не позбавлена можливості виїхати за межі України разом з дитиною у разі потреби або загострення ситуації, пов'язаної з військовими діями, тоді як відповідач, як військовозобов'язаний, такого права позбавлений у період дії воєнного стану, на що правильно звернули увагу суди попередніх інстанцій.

Відповідачем не доведено, що повернення дитини матері створить реальну небезпеку для її життя та здоров'я, а саме лише посилання на те, що в Україні йде війна, не є достатнім для такого висновку, оскільки місце проживання позивачки та Полтавська область загалом не є зоною бойових дій чи прилеглою до такої зони.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про відібрання дитини та повернення її матері.

Позовна заява обґрунтована тим, що з грудня 2013 року по серпень 2020 року вона проживала з відповідачем однією сім'єю як чоловік і жінка без реєстрації шлюбу, у цей період у них народилася дочка.

Після припинення сімейних відносин дитина залишилася проживати разом з нею, проте 04 березня 2021 року відповідач забрав дитину до себе на кілька днів та не повернув, почав чинити їй перешкоди у спілкуванні з дитиною.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, визначено місце проживання малолітньої дочки разом з позивачкою.

Відповідач ухиляється від виконання вказаного судового рішення, ізолював дитину від матері та не повідомляє її місцезнаходження, категорично відмовляється передавати їй дитину.

Ураховуючи викладене, просила суд відібрати у батька малолітню дитину та повернути її матері, допустивши негайне виконання рішення суду відповідно до статті 430 ЦПК України.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. Відібрано у відповідача малолітню дитину та повернуто її матері.

Рішення суду першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, мотивовано тим, що відповідач без згоди позивачки до набрання законної сили рішенням суду, яким визначено місце проживання малолітньої разом з матір'ю, забрав дитину та залишив її постійно проживати у себе.

Після набрання вказаним рішенням суду законної сили відповідач добровільно повернути дитину матері не бажає, тобто рішення суду у будь-який спосіб не виконує, а тому наявні правові підстави для захисту прав позивачки в порядку, визначеному статтею 162 СК України

Суди також зазначили, що посилання відповідача на виїзд дитини до Республіки Польща з метою забезпечення її безпеки через війну в Україні до набрання законної сили рішенням суду про визначення місця проживання дитини з матір'ю, жодним чином не позбавляє відповідача від обов'язку виконати рішення суду, яке набрало законної сили.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій просить скасувати рішення судів попередніх інстанцій та направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Підставою касаційного оскарження указаних судових рішень заявник зазначає неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Касаційна скарга мотивована тим, що судами першої та апеляційної інстанцій не взято до уваги безпекову складову при оцінці повернення дитини до України, ураховуючи, що Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженим Законом України №2102-ІХ від 24 лютого 2022 року, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України в Україні введено воєнний стан, який діє на час розгляду справи.

Встановлено й це вбачається з матеріалів справи, що оскаржувані судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій ухвалено з дотриманням норм матеріального та процесуального права, а доводи касаційної скарги цих висновків не спростовують.

Відповідно до частини першої статті 18, частини першої статті 27 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року №789-ХІІ (далі – Конвенція про права дитини), держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

Відповідно до частини першої статті 9 Конвенції про права дитини держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в найкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною, або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість ураховання (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом (частина друга статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Згідно з частиною першою статті 162 СК України, якщо один з батьків або інша особа самостійно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання. Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам.

Відібрання дитини у контексті статті 162 СК України – це насамперед спосіб захисту прав та інтересів дитини, у зв'язку із чим у кожному випадку треба виявити і оцінити позитивний результат у долі дитини, який має настати, однак з урахуванням права кожного з батьків та добросовісної поведінки батьків задля дотримання прав дитини та кожного з них.

Зміст статті 162 СК України свідчить про те, що сфера її застосування обмежується лише протиправною поведінкою щодо зміни місця проживання малолітньої дитини. Отже, у статті 162 СК України відбувається встановлення цієї ситуації, коли після ухвалення судом рішення про визначення місця проживання дитини таке місце проживання було самостійно змінено другим із батьків.

Судове рішення про визначення місця проживання дитини по своїй суті є рішенням про визнання, а за своїм змістом є рішенням немайнового характеру. Зважаючи на відсутність у судовому рішенні про визначення місця проживання дитини обов'язку вчинення дій боржником (тим із батьків, з яким фактично проживає дитина), таке рішення не підлягає примусовому виконанню. Чинне законодавство не передбачає, що невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків є умовою / підставою застосування статті 162 СК України. Основною умовою застосування статті 162 СК України є факт «самостійної зміни місця проживання дитини».

Аналогічні висновки викладено у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду 25 березня 2024 року у справі №183/1464/22 (провадження №61-7478сво23).

Відповідно до статті 163 СК України батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Суд може відмовити у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них, якщо буде встановлено, що це суперечить її інтересам.

У справі, що переглядається, судами попередніх інстанцій встановлено, що рішенням суду першої та апеляційної інстанції, визначено місце проживання малолітньої разом з матір'ю.

Доказів, що повернення дитини за місцем проживання матері створює загрозу її життю та здоров'ю або негативно впливатиме на її розвиток, відповідач не надав і суди попередніх інстанцій не встановили.

Статтю 313 ЦК України встановлено, що фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними, крім випадків, передбачених законом.

За пунктом 3 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року №57, виїзд з України громадян, які не досягли 16-річного віку, здійснюється за згодою обох батьків (усиновлювачів) та в їх супроводі або в супроводі осіб, уповноважених ними, які на момент виїзду з України досягли 18-річного віку, у тому числі в супроводі членів екіпажу повітряного судна, на якому вони прямують.

Відповідач був обізнаний про рішення суду про визначення місця проживання дитини з матір'ю, за відсутності згоди матері, дитина була вивезена за кордон, отже, відповідач самостійно змінив місце проживання дитини, визначене рішенням суду, яке набрало законної сили, добровільно дитину матері не повертає та конкретне місцезнаходження дитини не повідомляє.

Колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про наявність правових підстав для захисту прав позивачки в порядку, визначеному статтею 162 СК України, і такий спосіб захисту порушеного права відповідає вимогам статей 15, 16 ЦК України.

Суди правильно вказали про те, що посилання відповідача на ту обставину, що дитина на цей час проживає і іншій державі (Республіці Польща) і її проживання за адресою матері є небезпечним для дитини у зв'язку з повномасштабною війною та ворожими обставинами, не може бути підставою для відмови у задоволенні позову про відібрання дитини, з огляду на те, що на час апеляційного перегляду справи про визначення місця проживання дитини з матір'ю та на час набрання законної сили рішенням суду, Україна вже перебувала у стані війни, тобто обставини, пов'язані із цим у контексті спору в цій справі, істотно не змінилися.

Вивезення дитини за кордон без згоди і повідомлення про це матері дитини лише доводять умисність дій відповідача щодо невиконання чинного судового рішення та створення перешкод позивачці у спілкуванні з дочкою та участі у її вихованні.

При цьому мати дитини не позбавлена можливості виїхати за межі України разом з дитиною у разі потреби або загострення ситуації, пов'язаної з військовими діями, тоді як відповідач, як військовозобов'язаний, такого права позбавлений у період дії воєнного стану, на що правильно звернули увагу суди попередніх інстанцій.

Відповідачем не доведено, що повернення дитини матері створить реальну небезпеку для її життя та здоров'я, а саме лише посилання на те, що в Україні йде війна, не є достатнім для такого висновку, оскільки місце проживання позивачки та Полтавська область загалом не є зоною бойових дій чи прилеглою до такої зони.

Отже, питання відібрання дитини та повернення її матері в контексті ведення бойових дій на території України досліджувалося судами попередніх інстанцій, а тому доводи касаційної скарги у цій частині є безпідставними.

Малолітня позбавлена материнської любові, турботи, виховання, піклування, догляду та духовного зв'язку з матір'ю, наявність якого передбачає безперервність та носить постійний характер з огляду на вік дитини, а з огляду на встановлені судами обставини про те, що відповідач не проживає разом з дитиною та перебуває на території України, дитина взагалі є позбавленою піклування будь-кого із батьків, на що також звернули увагу суди попередніх інстанцій при вирішенні спору.

Враховуючи наведене, колегія суддів вважає за необхідне залишити касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані судові рішення – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665137>.

Постанова Верховного Суду від 25.09.2024 у справі №760/5159/22

Застосування судом заходу забезпечення позову шляхом усунення перешкод одному з батьків, з яким дитина на час вирішення спору фактично не проживає, у спілкуванні й вихованні дитини, не свідчить про вирішення судом по суті спору про визначення місця проживання дитини. Такі заходи забезпечення позову перебувають у межах виконання органами державної влади позитивних зобов'язань, які випливають з гарантій, передбачених статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідають наведеній вище практиці Верховного Суду.

Незастосування заходів забезпечення позову у цій справі може призвести до розриву психоемоційного зв'язку між матір'ю та сином, що не відповідає інтересам дитини. Негативні непоправні наслідки, які можуть настати у випадку зволікання у відновленні стабільного контакту матері з сином, свідчать про наявність обґрунтованих підстав для вжиття тимчасових заходів забезпечення позову у цій справі. За потреби виконання судового рішення про застосування заходів забезпечення позову може здійснюватися із залученням спеціалістів органів у справах дітей, психологів тощо.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до колишньої дружини, в якому просив визначити місце проживання дітей з батьком.

Відповідачка звернулася до суду із зустрічним позовом, у якому просила визначити місце проживання сина та дочки разом з нею.

У грудні відповідачка за первісним позовом подала до суду заяву про забезпечення зустрічного позову, в якій просила суд:

- зобов'язати позивача надавати їй можливість безперешкодного спілкування, побачення та спільного проведення часу з малолітнім сином згідно із встановленим Службою у справах дітей та сім'ї регламентом, а саме з середи 09 год. до четверга 21 год та із суботи з 09 год до неділі 21 год щотижня на спілкування із сином з урахуванням відвідування шкільного (спортивного) закладу;

- визначити інші дні за домовленістю між нею та позивачем окремо кожного тижня шляхом письмової домовленості;

- спілкування має відбуватися на території її фактичного проживання на її розсуд;

- зобов'язати позивача повідомляти її про термін від'їзду та місце перебування сина за межі місця постійного проживання шляхом письмового повідомлення (особисто вручити повідомлення або надіслати цінним листом з описом та повідомленням) не пізніше ніж за 10 днів перед від'їздом.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою суду першої інстанції у задоволенні заяви відповідачки за первісним позовом про забезпечення зустрічного позову у цій справі відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні заяви про забезпечення зустрічного позову, суд першої інстанції виходив із того, що у заяві про забезпечення зустрічного позову належним чином не обґрунтовано причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов у запропонований заявником спосіб.

Враховуючи предмет спору за зустрічним позовом, невжиття відповідних заходів забезпечення позову, які зазначені у заяві, не призведе до неможливості виконання рішення суду, чи істотного ускладнення ефективного захисту, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів заявника. Крім того, суд дійшов висновку, що заява про забезпечення позову задоволенню не підлягає, оскільки заявлені в ній вимоги по суті є окремими позовними вимогами.

Постановою апеляційного суду від 30 квітня 2024 року апеляційну скаргу відповідачки задоволено частково.

Ухвалу суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким заяву відповідачки про забезпечення позову задоволено частково.

Зобов'язано позивача надавати відповідачці можливість безперешкодного спілкування, побачення та спільного проведення часу з малолітнім сином кожної другої суботи місяця з 09 год 00 хв до 21 год 00 хв на території фактичного проживання відповідачки.

Віншій частині заяву залишено без задоволення.

Скасовуючи ухвалу суду першої інстанції та задовольняючи частково заяву про забезпечення зустрічного позову, суд апеляційної інстанції, встановивши наявність обставин, які позбавляють відповідачку можливості спілкуватися з малолітнім сином, враховуючи права матері на особисте спілкування з дитиною та відсутність обставин, які обмежують право на таке спілкування, дійшов висновку про наявність правових підстав для забезпечення зустрічного позову шляхом зобов'язання позивача надавати відповідачці можливість безперешкодного спілкування, побачення та спільного проведення часу з малолітнім сином кожної другої суботи місяця з 09 год до 21 год на території фактичного проживання відповідачки.

При цьому апеляційний суд зазначив, що забезпечення позову у такий спосіб є конкретно сформульованим та достатнім для відновлення належного емоційного контакту між дитиною та матір'ю й покращення психоемоційного характеру їх відносин.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із постановою апеляційного суду, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій посилався на неправильне застосування норм процесуального права, просив скасувати постанову апеляційного суду, справу направити на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Касаційна скарга мотивована тим, що діти з березня 2020 року практично весь час (за винятком кількох днів у 2020 році і періоду з кінця листопада 2021 року до 28 січня 2022 року) та до моменту самовільного вилучення відповідачкою дочки з її місця проживання з батьком, проживали з позивачем, що підтверджується актом огляду, який міститься в матеріалах справи.

Проживання дітей з батьком було зумовлено тим, що після других пологів психологічний стан матері дітей почав особливо відчутно змінюватися. Вона почала страждати безсонням, виникали безпідставні страхи, починала конфліктувати на побутовому ґрунті. З березня 2020 року почалися яскраві прояви суїцидальної поведінки, чим перетворювала життя позивача та їхніх дітей на постійний стрес. Особливо зазнавав стресу син, позаяк є старшою дитиною.

Відповідачка неодноразово перебувала на лікуванні, що підтверджується матеріалами справи.

Апеляційний суд не взяв до уваги і не досліджував, що з боку батька відсутні будь-які перешкоди у спілкуванні матері з сином, а причиною, з якої матір не проводить час із сином, є небажання самої дитини на такі зустрічі, і це є поважною причиною, з яких зустрічі можуть не відбуватися.

Вивчивши матеріали справи, перевіrivши доводи касаційної скарги, Верховний Суд у складі колеґії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду вважає, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з огляду на таке.

Згідно з частинами першою, другою статті 149 ЦПК України суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 150 цього Кодексу заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Під забезпеченням позову необхідно розуміти вжиття судом заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують реальне виконання судового рішення, прийнятого за його позовом.

Забезпечення позову є тимчасовим обмеженням і його суть полягає в тому, що таке обмеження захищає законні інтереси позивача на той випадок, коли відповідач буде діяти недобросовісно або коли невжиття заходів забезпечення позову може спричинити неможливість виконання судового рішення.

Адекватність заходу забезпечення позову, що застосовується судом, визначається його відповідністю вимогам, на забезпечення яких він вживається.

У разі вжиття заходів забезпечення позову повинна бути наявність зв'язку між конкретним заходом забезпечення позову і предметом позову, зокрема, чи спроможний такий захід забезпечити фактичне виконання судового рішення в разі задоволення позову та ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі №381/4019/18 (провадження №14-729цс19) зазначено, що співмірність передбачає співвідношення судом негативних наслідків від вжиття заходів забезпечення позову з тими негативними наслідками, які можуть настати внаслідок невжиття цих заходів, з урахуванням відповідності права чи законного інтересу, за захистом яких заявник звертається до суду, вартості майна, на яке він заявляє клопотання накласти арешт, чи майнових наслідків заборони відповідачу здійснювати певні дії.

Заходи забезпечення позову застосовуються для того, щоб гарантувати виконання можливого рішення суду і повинні застосовуватися лише в разі необхідності, оскільки безпідставне звернення до таких дій може спричинити порушення прав та законних інтересів інших осіб чи учасників процесу.

Розглядаючи заяву про забезпечення позову, суд має з урахуванням доказів, наданих Позивачем на підтвердження своїх вимог, пересвідчитися, зокрема, в тому, що між сторонами дійсно виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про задоволення позову; з'ясувати обсяг позовних вимог, дані про особу відповідача, а також відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, котра звернулася з такою заявою, позовним вимогам. [...] Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд повинен співвідносити негативні наслідки від вжиття заходів забезпечення позову з тими негативними наслідками, які можуть настати внаслідок невжиття цих заходів. [...] Необхідність застосування заходів забезпечення впливає з фактичних обставин справи, які свідчать про наявність підстав вважати, що незастосування цього заходу призведе до утруднення чи унеможливлення виконання рішення суду в разі задоволення позову.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 року у справі №753/22860/17 (провадження №14-88цс20) зазначено, що умовою застосування заходів забезпечення позову є достатньо обґрунтоване припущення, що невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача. Гарантії справедливого суду діють не тільки під час розгляду справи, а й під час виконання судового рішення. Зокрема, тому, розглядаючи заяву про забезпечення позову, суд повинен врахувати, що вжиття відповідних заходів може забезпечити належне виконання рішення про задоволення позову у разі ухвалення цього рішення, а їх невжиття – навпаки, ускладнити або навіть унеможливити таке виконання. Конкретний захід забезпечення позову буде домірним позовній вимозі, якщо при його застосуванні забезпечується: збалансованість інтересів сторін та інших учасників судового процесу під час вирішення спору; можливість ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача без порушення або безпідставного обмеження прав та охоронюваних інтересів інших учасників справи чи осіб, що не є її учасниками; можливість виконання судового рішення у разі задоволення вимог, які є ефективними способами захисту порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача.

Забезпечення найкращих інтересів дитини не виключає можливого втручання у приватне та сімейне життя одного з батьків дитини і не завжди може відповідати найкращим інтересам одного з батьків (постанова Верховного Суду від 02 листопада 2022 року у справі №686/8535/20).

Подібний висновок зроблено й у постанові Верховного Суду від 08 лютого 2023 року у справі №501/488/21/21 (провадження №61-11187св22).

У постанові Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі №752/1253/22 (провадження №61-7628св22) вказано, що мати, яка на час вирішення справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а батько не має права перешкоджати матері спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і таке спілкування відбувається саме в інтересах дитини. У таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення місця проживання малолітньої дитини, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей із матір'ю.

Верховний Суд неодноразово наголошував, що зустрічі та спілкування одного з батьків з дитиною є співмірним заходом забезпечення позову щодо фізичної опіки над дитиною, враховуючи, що спір виник із сімейних правовідносин (постанови Верховного Суду від 18 листопада 2020 року у справі №127/31828/19 (провадження №61-10859св20), від 22 червня 2022 року у справі №757/33742/19-ц (провадження №61-21029св21), від 24 лютого 2022 року у справі №361/8355/21 (провадження №61-241св22), від 31 серпня 2022 року у справі №545/3933/21 (провадження №61-6056св22), від 26 жовтня 2022 року у справі №752/1253/22 (провадження №61-7628св22), від 15 листопада 2023 року у справі №467/403/22 (провадження №61-6283св23), від 05 грудня 2023 року у справі №490/2077/23 (провадження №61-13103св23).

Вжиття заходів забезпечення позову у спорах щодо фізичної опіки над дітьми спрямоване на недопущення чи припинення дій одного з батьків, які порушують права іншого на участь у вихованні дитини, контакт з нею. Відчуження одного з батьків можна охарактеризувати як форму психологічного насильства, яке проявляється у: необґрунтованому звинуваченні у застосуванні стосовно дитини насильства іншим з батьків або звинуваченні у жорстокій та насильницькій поведінці стосовно одного з батьків, переокананні дитини у тому, що контакт з іншим з батьків є несприятливим для неї, нав'язуванні дитині відчуття, що вона перебуває в небезпеці під час контакту з одним з батьків, необґрунтованих звинуваченнях на адресу бабусі й дідуся, інших членів сім'ї, зміна місця проживання без попереднього обговорення тощо.

Суд апеляційної інстанції, встановивши наявність обставин, які позбавляють відповідачу можливості спілкуватися з малолітнім сином, враховуючи права матері на особисте спілкування з дитиною та відсутність обставин, які обмежують право на таке спілкування, дійшов правильного висновку про наявність правових підстав для забезпечення зустрічного позову шляхом зобов'язання позивача надавати відповідачці можливість безперешкодного спілкування, побачення та спільного проведення часу з малолітнім сином кожну другу суботу місяця з 09 год до 21 год на території фактичного проживання відповідачки.

Колегія суддів вважає, що незастосування заходів забезпечення позову у цій справі може призвести до розриву психоемоційного зв'язку між матір'ю та сином, що не відповідає інтересам дитини. Негативні непоправні наслідки, які можуть настати у випадку зволікання у відновленні стабільного контакту матері з сином, свідчать про наявність обґрунтованих підстав для вжиття тимчасових заходів забезпечення позову у цій справі. За потреби виконання судового рішення про застосування заходів забезпечення позову може здійснюватися із залученням спеціалістів органів у справах дітей, психологів тощо.

Застосування судом тимчасового (до набрання законної сили рішенням по суті спору) заходу забезпечення позову шляхом усунення перешкод одному з батьків, з яким дитина на час вирішення спору фактично не проживає, у спілкуванні й вихованні дитини, не свідчить про вирішення судом по суті спору про визначення місця проживання дитини. Такі заходи забезпечення позову перебувають у межах виконання органами державної влади позитивних зобов'язань, які випливають з гарантій, передбачених статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідають наведеним вище практиці Верховного Суду.

Доводи касаційної скарги зазначених висновків суду апеляційної інстанції не спростовують, зводяться значною мірою до переоцінки наявних доказів, а суд касаційної інстанції не може вдаватися до встановлення або до оцінки обставин, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні, не вирішує питання про достовірність або недостовірність доказів чи про перевагу одних доказів над іншими. Водночас значна частина доказів, на які посилається особа, яка подала касаційну скаргу, підлягає оцінці судом при вирішенні спору по суті.

Враховуючи наведене, колегія суддів вважає за необхідне залишити касаційну скаргу без задоволення, а постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121929154>.

Постанова Верховного Суду від 31.07.2024 у справі №760/18630/22

Дитина проживає в Польщі, вже має громадянство Польщі, однак народилася в Україні, проживала в Україні та є громадянкою України, на час звернення до суду з позовом не проживала в Україні нетривалий проміжок часу, її звичайним місцем проживання залишалася Україна. За таких обставин спір про визначення місця проживання дитини може розглядатись в українських судах.

1. Обставини справи

У грудні 2022 року позивач звернулася до суду з позовом до відповідача, в якому просила визначити місце проживання малолітньої дитини, з матір'ю.

Позовна заява мотивована тим, що сторони перебували у шлюбі з 07 липня 2007 року, який розірваний рішенням Солом'янського районного суду м. Києва від 29 серпня 2020 року. Під час шлюбу народилася спільна дитина. Після розірвання шлюбу дитина залишилася проживати з матір'ю. Основним місцем проживання дитини є квартира, яка належить позивачці на праві власності. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України позивачка з дитиною виїхали до Республіки Польщі.

Посилаючись на те, що відповідач не ухилиється від виконання окремих своїх батьківських обов'язків, однак навчанням, фізичним, психологічним та духовним розвитком дитини займається мати; вона ніколи не була проти зустрічей батька з донькою, не обмежує їх спілкування, але визначення місця проживання доньки з нею є абсолютною необхідністю задля захисту не лише прав матері, а й дитини, просила позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою Солом'янського районного суду міста Києва від 02 листопада 2023 року - провадження у справі закрито на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦК України.

Ухвала мотивована тим, що під час розгляду справи судом встановлено і не заперечується сторонами, що позивач разом з донькою у лютому 2022 року виїхала з України та змінила місце постійного проживання з України на країну Польща. Надані стороною відповідача докази на доведення факту саме постійного проживання в країні Польщі суд вважає переконливими. Суд враховує тривалість перебування дитини в країні проживання (Польщі), відвідування дошкільного закладу, який розташований у м. Варшава. Також суд взяв до уваги, що дитина має громадянство Польщі, отримала номер Pesel, згідно з документами має постійне місце проживання у Варшаві ще з 03 січня 2018 року. З огляду на наведене, керуючись положеннями статей 5, 6 Конвенції про юрисдикцію, суд першої інстанції констатував відсутність юрисдикції суду України на вирішення спору у цій цивільній справі.

Постановою Київського апеляційного суду від 17 квітня 2024 року апеляційну скаргу відповідача задоволено, ухвалу Солом'янського районного суду міста Києва від 02 листопада 2023 року – скасовано, справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що на момент подачі вказаного позову – 12 грудня 2022 року та відкриття провадження у справі 10 лютого 2023 року була відсутня обставина, визначена пунктом «б» частини першої статті 7 Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року, оскільки дитина не проживала в Україні менше одного року.

Протягом одного року з моменту виїзду дитини до Республіки Польща було заявлено вимоги про визначення місця проживання дитини з матір'ю в Україні.

Матеріали справи не містять достатніх доказів, що на момент звернення позивача до суду із цим позовом та на момент відкриття провадження у справі дитина адаптувалася до нового середовища. У цьому випадку відвідування дитиною дитячого садочка в Польщі з вересня 2022 року, отримання номера PESEL та громадянства Республіки Польща, безумовно, не свідчить про адаптування дитини до нового місця проживання на момент відкриття провадження у справі. При цьому судом не було враховано, що малолітня народилася в Україні, проживала в Україні та є громадянкою України.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У травні 2024 року до Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду надійшла касаційна скарга представника позивача на постанову Київського апеляційного суду від 17 квітня 2024 року.

У касаційній скарзі представник позивача, посилаючись на порушення норм процесуального права, просить скасувати постанову апеляційного суду, а ухвалу суду першої інстанції залишити в силі.

Підставою касаційного оскарження заявник зазначає порушення норм процесуального права, оскільки суд апеляційної інстанції застосував статтю 7 Гаазької Конвенції про батьківську відповідальність 1996 року, яка не підлягала застосуванню; не врахував висновок, викладений у постанові Верховного Суду від 17 серпня 2022 року у справі №613/1185/19.

Також стороною позивача надано докази на доведення факту саме постійного проживання дитини у Польщі, проте апеляційний суд вказаного не врахував, не звернув уваги, що місце проживання дитини було змінено з України на Республіку Польщі добровільно та за взаємною згодою обох батьків, позивачка не зверталася до суду з позовом про повернення дитини до України, тому апеляційний суд неправомірно застосував статтю 7 Конвенції та дійшов помилкових висновків, що у цьому випадку спір підсудний судам України.

Доводи касаційної скарги з урахуванням меж касаційного перегляду дають підстави для висновку, що оскаржені судові рішення ухвалені без додержання норм матеріального та процесуального права.

У зв'язку з наведеним колегія суддів вважає, що зазначеним вимогам закону постанову апеляційного суду повною мірою не відповідає, на підставі чого касаційну скаргу слід задовольнити частково, постанову Київського апеляційного суду від 17 квітня 2024 року – змінити, виклавши її мотивувальну частину в редакції цієї постанови.

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК України, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (стаття 497 ЦПК України).

Підсудність судам України справ з іноземним елементом визначається на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що у процесі провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися (частина перша статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Питання набуття, здійснення, припинення чи обмеження батьківської відповідальності, а також її делегування, права опіки, у тому числі права стосовно піклування про особу дитини та, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, у тому числі право брати дитину на обмежений період у місце інше, ніж звичайне місце проживання дитини, охоплюються предметною сферою застосування Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року (далі – Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року).

Стаття 6 Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року встановлює, що для дітей-біженців та дітей, які внаслідок суспільних негараздів в їхній країні переміщені до інших держав, органи Договірної Держави, на території якої ці діти перебувають у результаті їхнього переміщення, мають юрисдикцію, передбачену в пункті 1 статті 5 Положення попереднього пункту також застосовуються до дітей, чие звичайне місце проживання не може бути встановлено.

Наведені норми дозволяють дійти до висновку, що юрисдикція спорів щодо батьківського піклування має визначатися залежно від місця звичайного проживання.

Суд першої інстанції, закриваючи провадження у справі, виходив з того, що позивач разом з донькою щонайменше у лютому 2022 року виїхали з України та змінили місце постійного проживання з України на країну Польща.

Надані стороною відповідача докази на доведення факту саме постійного проживання в країні Польщу, суд вважає переконливими.

Також матеріали справи не містять доказів на підтвердження того, що дитина була неправомірно переміщена з території України на територію Польщі та утримується там, оскільки, звертаючись до суду з позовом про визначення місця проживання малолітньої дитини, позивач визнавала, що дитина виїхала з території України в супроводі своєї матері та певний період часу мешкає у безпечних умовах на території Польщі.

Висновок органу опіки та піклування підтверджується, що дитина проживає з матір'ю в Польщі, з батьком зустрічається на вихідних та залишається у нього з ночівлею.

У зв'язку із цим юрисдикція цієї справи має визначатися відповідно до пункту 1 статті 5 Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року залежно від звичайного місця проживання дитини.

Практика іноземних судів щодо застосування Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року, при визначенні звичайного місця проживання мають також враховуватися такі обставини.

По-перше, якщо існує очевидне свідчення намірів розпочати нове життя в іншій країні, тоді попереднє місце звичайного проживання, як правило, втрачається та з'являється нове.

По-друге, якщо переїзд відбувається на необмежений час або потенційно може не обмежуватися в часі, попереднє місце звичайного проживання після переїзду може також бути втрачено, а нове – знайдено достатньо швидко. Однак, якщо час переїзду обмежений, навіть якщо він триває достатньо великий проміжок часу, у багатьох юрисдикціях ухвалювалося рішення про збереження місця звичайного проживання протягом цього часу. Це може бути застосовано в тих випадках, коли батьки уклали угоду про тимчасове перебування дитини в іншій державі. Оцінка інших ситуацій має тенденцію слідувати одному із зазначених підходів: «намірів батьків», заснованому на спільному намірі батьків відносно характеру переїзду; «інтересів дитини», де підкреслюється фактична реальність життя дитини (освіта, соціальна взаємодія, сімейні відносини тощо), змішаному. При визначенні того, який підхід має застосовуватися, береться до уваги вік дитини (пункт 13.85 Practical Handbook on the Operation of the 1996 Hague Child Protection Convention).

Звертаючись до суду із цим позовом у грудні 2022 року, позивач посилалася на те, що дитина не може повернутися до України через позицію відповідача, який вважає, що дитина в майбутньому має проживати в Польщі.

Водночас суд також враховує положення статті 28 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (Договір підписано 24 травня 1993 року та ратифіковано Постановою Верховної Ради України №3941-XII (3941-12) від 04 лютого 1994 року), якою регулюється правові стосунки між батьками і дітьми. Так, у правових стосунках між батьками і дітьми, у тому числі аліментних обов'язках батьків застосовується законодавство тієї Договірної Сторони, громадянином якої є дитина. Встановлення і оспорювання походження дитини від певної особи регулюється законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої є мати дитини в момент народження дитини.

Але достатнім є дотримання форми визнання дитини, що передбачена законодавством тієї Договірної Сторони, на території якої визнання має бути або було здійснене. У справах, зазначених у пунктах 1 і 2, компетентними є органи тієї Договірної Сторони, громадянином якої є дитина, а також органи тієї Договірної Ст

Зважаючи на вищевикладене у сукупності та враховуючи, що дитина народилася в Україні, проживала в Україні та є громадянкою України, на час звернення до суду із цим позовом та відкриття провадження у справі не проживала в Україні нетривалий проміжок часу, її звичайним місцем проживання залишалася Україна, тому апеляційний суд дійшов загалом обґрунтованого висновку про поширення юрисдикції судів України на цей спір та скасування ухвали суду першої інстанції, яка перешкоджає надалі провадженню у справі, на підставі цього колегія суддів вважає за необхідне касаційну скаргу задовольнити частково, постанову апеляційного суду змінити шляхом викладення її мотивувальної частини у редакції цієї постанови.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/120785009>. орони, на території якої дитина має місце проживання.

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Постанова Верховного Суду від 25.09.2024 у справі №522/10087/23

Колегія суддів не поділяє категоричний висновок суду апеляційної інстанції, що ведення на території України воєнних дій, обстріл міст та селищ є єдиною достатньою підставою для застосування підпункту «б» пункту 1 статті 13 Гаазької конвенції 1980 року, який унеможливує повернення дитини до країни місця постійного проживання.

Підстави для відмови у поверненні дитини підлягають оцінці у сукупності з дотриманням якнайкращих інтересів дитини як на сьогодні, так і в майбутньому, оцінкою думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, оцінкою сімейної ситуації загалом, проведенням збалансованого та розумного зважування інтересів учасників справи.

Додатково, в контексті забезпечення права дітей на спілкування з батьком, колегія суддів наголошує, що батьки мають співпрацювати у забезпеченні належного контакту між кожним з них з дитиною, встановлення можливості спілкування та проведення часу. Тимчасовий виїзд дитини за кордон не може нівелювати право батька на спілкування з дитиною, яке повинно реалізовуватися задля підтримання родинних відносин та емоційного контакту неповнолітніх дітей з батьком.

1. Обставини справи

Батько дитини звернувся до суду з позовом до колишньої дружини, про визнання незаконним утримання дітей, зобов'язання повернути дітей.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що між ним та відповідачкою було зареєстровано шлюб, який розірвано на підставі рішення суду. Від шлюбу вони мають двох малолітніх дітей.

Посилався на те, що на початку березня 2022 року відповідачка разом з дітьми виїхала з України до Канади на підставі його нотаріальної згоди, яка була надана строком з 24 лютого 2022 року по 24 лютого 2023 року. Однак до часу звернення до суду дітей не повернуто, прохання про повернення дітей відповідачка ігнорує, відомості про точне місцезнаходження, місце проживання дітей, їх навчання, дозвілля та медичне обслуговування не надає.

Зауважував, що одноосібне рішення матері змінити місце проживання дітей, не повертаючи їх в Україну, заподіює серйозної шкоди дітям, вони позбавлені можливості повноцінно проводити час і спілкуватися з батьком.

Акцентував увагу на тому, що в регіонах постійного проживання сторін (Одеській і Кіровоградській областях) бойові дії не ведуться, школи, позашкільні дитячі установи, медичні заклади продовжують роботу.

Ураховуючи наведене, просив суд визнати незаконним утримання дітей на території Канади та зобов'язати відповідачку повернути дітей до постійного місця проживання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позовних вимог відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що факт постійного (звичайного) місця проживання дітей з позивачем в Україні до їх переміщення (утримання) останнім не підтверджено.

Встановлено, що діти зацікавлені у довготривалому проживанні в Канаді, їхні прагнення та бажання пов'язані з довгостроковими подіями, що відбуватимуться саме за місцем проживання матері, діти не потребують постійного перебування в Україні та, окрім того, зважаючи на введений з 24 лютого 2022 року в Україні воєнний стан, а також підвищену загрозу для життя, фізичного та психологічного здоров'я дітей, тимчасове перебування дітей разом з матір'ю в Канаді забезпечує якнайкращі інтереси дітей. Доводи позивача про обмеження його права у спілкуванні з дітьми не знайшли свого підтвердження. Позивач має можливість спілкуватися з дітьми, знає про їх стан здоров'я, навчання та розвиток.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення.

Суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції щодо відсутності підстав для задоволення позову. Зазначив, що матір вивезла дітей за межі України законно, зі згоди їхнього батька. Водночас взято до уваги, що в Україні триває війна, продовжуються обстріли міст та селищ. Вказано, що це є достатньою підставою для застосування підпункту «б» пункту 1 статті 13 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, який унеможливує повернення дитини до країни місця постійного проживання, якщо повернення загрожує їй заподіянням фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій посилався на неправильне застосування судами норм матеріального права, порушення норм процесуального права, просить скасувати рішення судів попередніх інстанцій та ухвалити нове судове рішення, яким задовольнити позовні вимоги у повному обсязі.

Касаційна скарга обґрунтована посиланням на необґрунтованість висновків судів попередніх інстанцій, що введений в Україні правовий режим воєнного стану якимось чином становить підвищену загрозу для життя, фізичного та психологічного здоров'я дітей.

Зазначає про те, що згідно з офіційними відомостями Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, в Одеській та Кіровоградській областях бойові дії не ведуться та не передбачаються у майбутньому. Усі школи, позашкільні дитячі установи, медичні заклади продовжують роботу, доказів неблагонадійності середовища, в якому діти постійно проживали до повномасштабного вторгнення держави-агресора, матеріали справи не містять.

Перевіривши доводи касаційних скарг та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України.

У частині першій статті 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини.

Суди попередніх інстанцій встановили, що після розірвання шлюбу між батьками місце проживання неповнолітніх дітей сторін було визначено на підставі рішення виконавчого комітету міської ради з матір'ю, яка у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану та на підставі нотаріально посвідченої згоди батька виїхала разом з дітьми за кордон, і діти разом з матір'ю проживають з 01 березня 2022 року у м. Едмонтон (Канада) у благополучному середовищі.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що до 2022 року діти близько десяти років проживали в Україні. 27 лютого 2022 року мати виїхала з дітьми з України та 01 березня 2022 виїхала до Канади.

Звертаючись до суду з позовом про повернення дітей, позивач посилався на положення Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (Гаазька конвенція 1980 року) та зазначав про незаконне утримання відповідачкою дітей за кордоном, порушення його права на участь у вихованні дітей.

Відповідно до частини першої статті 3 Гаазької конвенції 1980 року переміщення або утримання дитини розглядаються як незаконні, якщо:

а) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримання;

б) у момент переміщення або утримання ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримання;

с) місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділених правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування нею, без згоди якого відбулась зміна місця проживання дитини.

Отже, з огляду на зміст Гаазької конвенції 1980 року для прийняття рішення про повернення дитини необхідно встановити: по-перше, що дитина постійно мешкала в договірній державі безпосередньо перед переміщенням або утриманням (пункт «а» частини першої статті 3 Гаазької конвенції); по-друге, переміщення або утримання дитини було порушенням права на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала (пункт «б» частини першої статті 3 Гаазької конвенції); по-третє, заявник фактично здійснював права на опіку до переміщення дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримання (пункт «б» частини першої статті 3 Гаазької конвенції).

Аналогічний правовий висновок викладено у постанові Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі №336/5265/22.

Статтю 13 Гаазької конвенції 1980 року передбачено, що судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечує проти її повернення, доведуть, що:

а) особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримання, або дали згоду на переміщення або утримання, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримання;

б) існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку.

Зазначені факти підлягають оцінці у сукупності з дотриманням якнайкращих інтересів дитини як на теперішній час, так і в майбутньому, оцінкою думки дитини, якщо вона досягла відповідного віку й рівня зрілості, оцінкою сімейної ситуації загалом, проведення збалансованого та розумного зважування інтересів учасників справи тощо (постанова Верховного Суду від 17 серпня 2022 року у справі №613/1185/19).

Позивач не заперечував факту визначення місця проживання їх спільних з відповідачкою дітей на підставі рішення виконавчого комітету міської ради разом з матір'ю, а також надання ним згоди на виїзд дітей за кордон, у тому числі у Канаду. Водночас позивач посилався на порушення свого права на участь у спілкуванні та вихованні його дітей.

Верховний Суд уже зауважував, що з урахуванням введення воєнного стану в Україні безпековою ситуацією суди повинні оцінити не лише умови, які існували за місцем постійного проживання дітей в Україні, але і умови їхнього середовища за місцем тимчасового, але тривалого перебування, яке може сформувати стале середовище у малолітніх дітей з огляду на те, що перспективи повернення їх до постійного місця проживання в Україні на сьогодні складно визначити чи прогнозувати (постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі №753/17344/19).

Встановивши, що неповнолітні діти сторін з 01 березня 2022 року проживають з матір'ю у м. Едмонтон (Канада), з 27 квітня 2022 року перебувають на тимчасовому консульському обліку в Генеральному консульстві в Едмонтоні (Канада), з вересня – жовтня 2022 року відвідують позашкільні дитячі секції, з вересня місяця 2023 року відвідують канадську школу, є добре адаптованими до свого звичного середовища, перебувають у благополучному середовищі, одноосібна батьківська опіка визнана за матір'ю дітей, суди попередніх інстанцій дійшли загалом обґрунтованого висновку про відсутність підстав для задоволення позову про повернення дітей в Україну.

Колегія суддів не поділяє категоричний висновок суду апеляційної інстанції, що ведення на території України воєнних дій, обстріл міст та селищ є єдиною достатньою підставою для застосування підпункту «б» пункту 1 статті 13 Гаазької конвенції 1980 року, який унеможливує повернення дитини до країни місця постійного проживання.

Верховний Суд зауважував, що підстави для відмови у поверненні дитини підлягають оцінці у сукупності з дотриманням якнайкращих інтересів дитини як на сьогодні, так і в майбутньому, оцінкою думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, оцінкою сімейної ситуації загалом, проведення збалансованого та розумного зважування інтересів учасників справи (постанова Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі №953/6251/21).

Водночас колегія суддів загалом погоджується з висновками судів попередніх інстанцій, що за встановлених обставин перебування дітей у безпечному середовищі разом з тим з батьків, з ким відповідними органами державної влади України визначено їхнє місце проживання, відповідатиме наразі забезпеченню їх найкращих інтересів. Про наявність підстав для зміни, визначеної рішенням виконавчого комітету міської ради форми батьківської опіки над дітьми (визначеного місця проживання дітей з матір'ю), або про наявність перешкод у спілкуванні з дітьми чи необхідність визначення порядку участі у вихованні дітей позивач в межах цієї справи не заявляв та не доводив.

В аспекті дотримання якнайкращих інтересів дітей суди попередніх інстанцій обґрунтовано врахували як наявні у матеріалах справи докази створення дітям їхньою матір'ю стійкого та безпечного середовища для їх гармонійного розвитку, так і встановлений факт негативного ставлення дитини до батька з підстав невиконання ним своїх батьківських обов'язків, що виявлялося в байдужості батька до фізичного та психологічного стану дитини, та його небажання проживати з останнім.

Водночас судами попередніх інстанцій не встановлено, що відповідачка чинить позивачу перешкоди у спілкуванні з дітьми, у тому числі за допомогою засобів електронного зв'язку.

Додатково в контексті забезпечення права дітей на спілкування з батьком колегія суддів наголошує, що батьки мають співпрацювати у забезпеченні належного контакту між кожним з них з дитиною, встановлення можливості спілкування та проведення часу.

Колегія суддів зауважує, що тимчасовий виїзд дитини за кордон не може нівелювати право батька на спілкування з дитиною, яке повинно реалізовуватися задля підтримання родинних відносин та емоційного контакту неповнолітніх дітей із батьком.

З урахуванням викладеного колегія суддів дійшла висновку про відсутність підстав для скасування оскаржених судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122032629>.

Постанова Верховного Суду від 11.09.2024 у справі №753/4392/23

Верховний Суд дійшов висновку, що оскаржені рішення ухвалені з порушенням норм процесуального права, через те, що одну і ту ж справу (між тими самими учасниками, з одного і того ж предмета, з тих самих підстав) було порушено в органах юстиції обох Договірних Сторін (України та ФРН), зважаючи на це, орган юстиції, який порушив справу пізніше, залишає її без розгляду.

У зв'язку із цим суд вважає, що оскаржені рішення слід скасувати та залишити позов без розгляду, керуючись тим, що у провадженні іншого суду, перебуває справа між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав і відкрита ця справа в ФРН була значно раніше, ніж в Україні.

1. Обставини справи

У березні 2023 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідача, третя особа – служба у справах дітей та сім'ї Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації, про відібрання дитини та повернення дитини за попереднім місцем проживання.

Позов мотивований тим, що дружина позивача разом із малолітньою донькою, 2013 року народження, перетнули державний кордон України у напрямку ФРН, з не відомою йому метою. Водночас він як батько дитини не надавав дозволу відповідачеві у будь-якій формі на виїзд дитини за межі України.

Матір дитини не погоджувала з ним виїзд дитини за кордон, здійснила вивіз дитини таємно, не попередивши його як батька. До цього часу дитина не повернулася до України, проте вона зареєстрована в м. Києві, за місцем проживання / реєстрації навчається у загальноосвітній школі, проте фактично заочно відвідує школу, оскільки перебуває за кордоном.

Позивач вважає, що він як батько має право на безперешкодне спілкування з дочкою, поведінку відповідача вважає аморальною, оскільки вона самочинно змінила місце проживання дитини.

Позивач просив відібрати малолітню дочку від відповідача та негайно повернути дитину в Україну за попереднім місцем проживання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Дарницького районного суду м. Києва від 27 липня 2023 року в задоволенні позову позивача відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що: у статті 162 СК України визначено, що у разі якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання.

Системний аналіз вказаної норми у контексті наявності спору батьків щодо місця проживання дитини дозволяє дійти висновку, що положення цієї статті покликані захистити права того з батьків, з ким на підставі рішення суду визначено проживання дитини, від неправомірних дій другого з батьків щодо зміни її місця проживання. Аналогічний правовий висновок висловлено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі №357/17852/15-ц (провадження №14-199цс19).

Слід зауважити, що на час звернення позивача до суду із позовом про відібрання дитини сторони перебувають у зареєстрованому шлюбі.

Питання визначення місця проживання дитини судом не вирішено, такого рішення на час розгляду цієї справи не має, що визнається сторонами. Отже, по суті між сторонами наявний спір про визначення місця проживання дитини, відтак підстави для застосування статті 162 СК України відсутні; відповідно до ч. 2 статті 162 СК України дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам.

Доказів про те, що залишення дитини за тимчасово фактичним місцем проживання з матір'ю за межами України в ФРН на час дії воєнного стану в Україні створюватиме реальну небезпеку для її життя, здоров'я і морального виховання, позивачем не надано, його доводи мають формальний характер і не заслуговують на увагу, оскільки суд встановив, що дитина перебуває за тимчасовим місцем проживання матері на час воєнного стану за межами України у ФРН, з метою забезпечення збереження життя та здоров'я малолітньої дитини, і таке перебування відповідає інтересам дитини на час воєнного стану в Україні, для такої дитини матір'ю створені всі необхідні умови для її життя, розвитку й морального виховання, що не спростовується позивачем.

Постановою Київського апеляційного суду від 17 січня 2024 року апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення, а рішення Дарницького районного суду міста Києва від 27 липня 2023 року залишено без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що: виїзд з України громадян, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків або інших осіб, уповноважених одним з батьків, здійснюється за нотаріально посвідченою згодою, зокрема, за нотаріально посвідченою згодою другого з батьків із зазначенням у ній держави прямування та відповідного часового проміжку перебування у цій державі, якщо другий з батьків відсутній у пункті пропуску (пункт 4 Правил перетинання державного кордону громадянами України).

На час запровадження на території України надзвичайного або воєнного стану діють положення абзацу тринадцятого пункту 23 Правил перетинання державного кордону громадянами України, відповідно до яких виїзд за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків та наявності паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України) / документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону.

Внесення КМ України у 2022 році змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України, зокрема доповнення їх пунктом 23 щодо порядку виїзду за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, було обумовлено введенням воєнного стану в Україні внаслідок агресії російської федерації, пов'язаними із цим ризиками та обмеженнями і необхідністю врахування в першу чергу найкращих інтересів дітей. Такий порядок виїзду за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, на час воєнного стану наразі є загальним для всіх дітей – громадян України при цьому загальновідомими є обставини про те, що Україна перебуває у стані війни, повітряні ракетні удари здійснюються протягом всього часу війни на всій території України.

Відповідно до висновків Верховного Суду у постановках від 09 лютого 2023 у справі №753/572/20, від 24 травня 2023 року у справі №127/9377/21, від 14 червня 2023 року у справі №760/31518/21, від 04 липня 2023 року у справі №127/12587/22, першочерговим завданням держави є забезпечення безпеки дитини і права на життя, що проголошено статтею 6 Конвенції про права дитини, тому з урахуванням особливостей, спричинених введенням в Україні воєнного стану, вирішуючи спори, що стосуються прав та інтересів дитини, судові рішення має бути спрямованим на забезпечення її безпеки і права на життя. Таким чином, суд першої інстанції обґрунтовано врахував, що внаслідок загрози життю та здоров'ю дитини через масові ракетні обстріли відповідач разом із дочкою виїхали до Німеччини, де отримали тимчасовий захист та перебувають на цей період часу, тож на сьогодні дитині безпечніше залишатися з матір'ю у Німеччині у стійкому та безпечному середовищі.

Із наданих документів відповідачем за місцем її тимчасового проживання створено для дитини належні умови для проживання, навчання, виховання та розвитку у безпечному середовищі, що відповідає її найкращим інтересам. Отже, враховуючи наявність бойових дій на території України, ракетних обстрілів території України з боку РФ, колегія суддів вважає, що повернення малолітньої за попереднім місцем проживання буде пов'язане із заподіянням фізичної або психічної шкоди для дитини. За таких обставин суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову.

Згідно з матеріалами справи 01 березня 2023 позивач звертався до Окружного Сімейного суду Франкфурту-на-Майні, яким було відкрито справу «Про опіку над дитиною». У позові позивач просив зобов'язати відповідача повернути йому дитину на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. Відповідно до рішення Окружного Сімейного суду Франкфурту-на-Майні від 12 травня 2023 року позивачу було відмовлено в заяві про повернення дитини в Україну, оскільки заявник не може вимагати видачі та повернення дитини від відповідача відповідно до пункту 1 статті 12 Конвенції.

Суд вказував, що у зв'язку з бойовими діями в Україні наразі слід припустити, що існує серйозний ризик заподіяння фізичної або психічної шкоди дитині в розумінні статті 13 пункту 1-6 Гаазької Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей на всій території цієї країни; відсутні підстави для відібрання дитини у відповідача та негайного її повернення за попереднім місцем проживання, оскільки існують виняткові обставини, передбачені підпунктом «b» пункту 1 статті 13 Гаазької конвенції 1980 року, якою встановлено, що суд не зобов'язаний виносити рішення про повернення дитини, якщо існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку.

У квітні 2023 року позивач (мати) звернулася до Дарницького районного суду м. Києва з позовом до відповідача (батька) про визначення місця проживання дитини з матір'ю, посилаючись на те, що саме з метою забезпечення безпеки доньки та у зв'язку з ракетними обстрілами по м. Києву та Київській обл., окупацією передмістя м. Києва, позивач була вимушена виїхати за кордон 28 березня 2022 року, а саме до Федеративної Республіки Німеччини.

Про вказане рішення було повідомлено відповідача в усній формі він проти виїзду не заперечував.

З часу прибуття позивача з дочкою до Федеративної Республіки Німеччина до 19 липня 2022 року спілкування між сторонами продовжувалося, однак з моменту звернення стягувача (мами) до суду щодо стягнення аліментів боржник (батько) припинив спілкування з дочкою. Зазначає, що оскільки сторони не проживають разом, то в них виник спір щодо визначення місця проживання дитини. Додатково позивачем повідомлено, що відповідач свідомо ухиляється від сплати аліментів на утримання дитини, за час подружнього життя неодноразово вчиняв домашнє та психологічне насильство.

Доводи апеляційної скарги про наявність підстав для задоволення позову з огляду на порушення його батьківських прав, свобод та законних інтересів та можливість застосування положень процесуального закону щодо відстрочення виконання рішення на період до завершення воєнного стану колегія суддів відхиляє, оскільки підстав для задоволення позовних вимог судом не встановлено.

У параграфі 54 рішення Європейського суду з прав людини «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року, заява №31111/04, зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків.

Об'єднаний позов відповідача, який діє у своїх інтересах та інтересах дітей, про повернення дітей залишено без задоволення.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції керувався найкращими інтересами дітей, врахував, що діти тривалий час проживають з матір'ю у належно створених нею умовах для повноцінного їхнього виховання та розвитку, а також висновки, зроблені дитячим і сімейним психологом щодо психоемоційного стану малолітніх дітей і впливу батька на них, який призводить до появи ознак емоційного дисбалансу, визначив місце їхнього проживання разом з матір'ю.

Постановою Київського апеляційного суду від 24 жовтня 2023 року рішення Печерського районного суду міста Києва від 16 березня 2023 року в частині вирішення позовних вимог позивача до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дітей з матір'ю скасовано, ухвалено нове рішення, яким провадження у справі за позовом позивача до відповідача, третя особа: Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дітей з матір'ю вирішено закрити.

Рішення Печерського районного суду м. Києва від 16 березня 2023 року в частині об'єданого позову скасувати.

Позов батька до матері про повернення дітей скасувати і ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні цих позовних вимог.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями попередніх інстанцій позивач подав касаційну скаргу на рішення Дарницького районного суду м. Києва від 27 липня 2023 року та постанову Київського апеляційного суду від 17 січня 2024 року, в якій просив: скасувати оскаржені рішення; ухвалити нове рішення, яким позовну заяву позивача задовольнити.

Касаційна скарга мотивована тим, що: суди не врахували висновки Верховного Суду у справах №№545/2247/18 та 352/2324/17. Суди посилаються лише на наявність воєнного стану на території України без урахування того, що нормальне життя на території міста Києва здійснюється багатьма дітьми, які не виїхали за межі України.

Також не враховано думку дитини, не здійснено обстеження умов її проживання на території іншої держави, не враховано стосунків між дитиною і батьком в минулому, погляди дитини, характеристики психоемоційного стану, наявність школи та друзів за місцем проживання на території м. Києва; відповідачка не обговорювала та не узгоджувала виїзд дитини за кордон. Вона таємно, не попередивши батька дитини, змінила місце проживання доньки, фактично здійснивши викрадення дитини, вивезла її за межі України. Ці факти не були оцінені судами.

Вивчивши матеріали цивільної справи, перевіривши доводи касаційних скарг та відзиву, Верховний Суд дійшов висновку, що оскаржені рішення ухвалені з порушенням норм процесуального права.

У зв'язку з наведеним касаційний суд вважає, що касаційну скаргу належить задовольнити частково; оскаржені рішення – скасувати та залишити позов без розгляду.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 жовтня 2023 року у справі №727/11874/21 (провадження №61-13050св23) вказано:

«Необґрунтовані доводи касаційної скарги про те, що судами не враховано, що підстави позовів, які пред'явлені в Польщі та Україні, є різними, оскільки у Польщі позивач ставив вимогу про визначення місця проживання дитини за кордоном, а в позовній заяві до суду України заявлена вимога про визначення місця проживання дитини на території України, оскільки предмет спору у вказаних справах є тотожним – визначення місця проживання дитини.

Необґрунтованими є доводи касаційної скарги про те, що сторони є громадянами України та проживали на території України на момент відкриття провадження у справах, тому вказана обставина виключає наявність у даних правовідносин іноземного елемента.

Наявність іноземного елемента у спірних правовідносинах не впливає на вирішення питання про залишення позову без розгляду у разі наявності у провадженні цього чи іншого суду справи із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав».

У позові позивач просив відібрати малолітню дочку 2013 року народження від відповідача та негайно повернути дитину в Україну за попереднім місцем проживання.

При цьому позивач посилався на те, що йому як батькові дитини не відома причина, за якою мати самостійно вирішила питання тимчасового виїзду дитини за межі України.

Гаазька конвенція 1980 року не встановлює обмежень у зверненні до суду з позовом про відібрання (повернення) дитини. Звернення позивача з позовом до суду про відібрання дитини та повернення її за попереднім місцем проживання відповідає одному зі способів захисту, визначених Гаазькою конвенцією 1980 року, що переконливо доводить обрання позивачем правомірною та ефективним способом захисту його порушених прав. Порядок захисту так само є правомірним та ефективним, оскільки правила Гаазької конвенції 1980 року не виключають право на безпосереднє звернення одного з батьків до національного суду на підставі положень цієї Конвенції або на іншій підставі.

Гаазька конвенція 1980 року жодним чином не перешкоджає судам договірних держав розглядати справу про викрадення дітей, не звертаючись до центральних органів влади. Звернення позивача з відповідними вимогами на підставі Гаазької конвенції 1980 року безпосередньо до суду, а не до відповідного Центрального органу держави не є порушенням згаданої конвенції щодо обрання правомірною та ефективною порядку (способу) захисту його порушених прав та інтересів. Спірні правовідносини обтяжені іноземним елементом, а тому юрисдикція такого спору визначається за спеціальними правилами, закріпленими як у законах України, так і в міжнародно-правових договорах, положення яких є частиною національного законодавства України.

На підставі вищевказаного Верховний Суд вирішує, що доводи касаційної скарги дають підстави для висновку, що оскаржені рішення ухвалені з порушенням норм процесуального права.

У зв'язку з наведеним касаційний суд вважає, що касаційну скаргу належить задовольнити частково; оскаржені рішення скасувати та залишити позов без розгляду.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121730632>.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 25.09.2024 у справі №522/13565/23

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

У цій справі (про позбавлення батьківських прав) відповідач заперечував щодо позбавлення його батьківських прав, вказував, що він не втратив інтересу до сина, переймається його життям, має бажання з ним спілкуватися, однак Верховний Суд направив справу на новий розгляд, зазначивши, що суди попередніх інстанцій не перевірили, чи відповідає найкращим інтересам дитини налагодження сімейних стосунків із рідним батьком, з яким він з народження не спілкувався та на час вирішення справи категорично заперечує стосовно налагодження стосунків з біологічним батьком, якого він не знає та вважає чужою людиною; які саме активні дії вчиняв відповідач для здійснення своїх батьківських прав та обов'язків, що свідчать про зміну його поведінки стосовно сина; після досягнення якого віку сином він планував відновити з ним спілкування.

1. Обставини справи

У липні 2023 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – відділ забезпечення діяльності органу опіки та піклування Приморської районної адміністрації Одеської міської ради (далі – Відділ забезпечення діяльності органу опіки та піклування), про позбавлення батьківських прав, стягнення аліментів.

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що позивачка є бабусею малолітнього внука.

Батьками онука є матір та відповідач.

З часу народження дитини його вихованням, фізичним та духовним розвитком займалися мати та бабуся.

Відповідач у вихованні та розвитку дитини участі не брав. 09 лютого 2010 року він склав нотаріально посвідчену заяву, у якій зазначив, що не визнає себе батьком дитини та надає згоду на скасування реєстрації актового запису щодо нього як батька дитини.

Мати дитини померла. Дитина залишилася проживати з бабусею, яка займається всіма питаннями щодо виховання та забезпечення дитини.

Відповідач батьківських обов'язків не виконує, про фізичний і духовний розвиток сина не піклується, не виявляє заінтересованості щодо його життя та не надає матеріальної допомоги, тобто ухиляється від виконання батьківських обов'язків, що є підставою для позбавлення його батьківських прав стосовно сина.

Позбавлення відповідача батьківських прав відповідає інтересам дитини, яка не знає його як батька та не бажає, щоб він брав участь у її житті.

Після смерті матері дитина фактично залишилася без батьківського піклування. Для належного захисту прав та інтересів дитини, забезпечення їй всім необхідним, вчинення від її імені необхідних дій, дитині потрібен опікун. Встановити над ним опіку можна, лише отримавши статус дитини позбавленої батьківського піклування відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства».

Однак, зважаючи на те, що у дитини формально є батько, який з народження про дитину не піклується, отримати такий статус він не має можливості.

Посилаючись на наведене, позивачка просила позбавити відповідача батьківських прав стосовно сина; стягнути з відповідача на користь позивачки на утримання дитини аліменти у розмірі 1/4 частки від усіх видів його заробітку (доходу), але не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з дня подання позову до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 20 березня 2024 року, залишеним без змін постановою Одеського апеляційного суду від 04 липня 2024 року, у задоволенні позову позивачці відмовлено.

Рішенням суду першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, мотивоване тим, що відповідач бажає спілкуватися із сином, проти позбавлення батьківських прав заперечує. Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, який слід розглядати як виключний і надзвичайний спосіб впливу на недобросовісних батьків. Позивачка не довела наявності підстав, передбачених частиною першою статті 164 Сімейного кодексу України (далі – СК України), для позбавлення відповідача батьківських прав.

Суди з'ясували думку дитини, яка не знає відповідача як батька та не виявляє бажання з ним спілкуватися, водночас суди звернули увагу на те, що мати дитини померла, а переривання стосунків з біологічним батьком матиме для дитини негативні наслідки, оскільки втрата прав, заснованих на спорідненості, розірвання сімейних зв'язків, означає позбавлення дитини її коріння і за встановлених у цій справі обставин є не виправданим та суперечить інтересам дитини.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог про стягнення аліментів, суди виходили з того, що підстави для позбавлення відповідача батьківських прав відсутні, позивачка не набула у встановленому законом порядку статусу опікуна дитини, який із серпня 2012 року проживає та навчається в Одеському приватному закладі освіти «Тіква-Ор Самеах» і перебуває на повному утриманні цього закладу (на час розгляду справи онук навчається за кордоном), а тому відсутні правові підстави для стягнення аліментів на користь позивачки на утримання дитини.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, позивачка у справі вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Звертаючись до суду із позовом, позивачка як на підставу позбавлення батьківських прав відповідача посилалася на те, що він ухиляється від виконання батьківських обов'язків щодо виховання та утримання дитини, зокрема не піклується про фізичний і духовний розвиток сина, не спілкується з ним в обсязі, необхідному для його нормального самоусвідомлення, не надає дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей, не виявляє інтересу до її внутрішнього світу, не цікавиться його життям, успіхами у школі та станом здоров'я.

Отже, правовою підставою для позбавлення відповідача батьківських прав позивачка визначила пункт 2 частини першої статті 164 СК України.

Вирішуючи спір по суті, суди попередніх інстанцій вважали надані позивачкою докази недостатніми для позбавлення відповідача батьківських прав з підстав, передбачених пунктом 2 частини першої статті 164 СК України.

Колегія суддів Верховного Суду вважає такі висновки судів першочасними та недостатньо обґрунтованими.

Так, тлумачення пункту 2 частини першої статті 164 СК України дозволяє зробити висновок, що ухилення від виконання обов'язків з виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Права батьків і дітей, які засновані на спорідненості, становлять основоположну складову сімейного життя, а заходи національних органів, спрямовані перешкодити реалізації цих прав, є втручанням у права, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Позбавлення батьківських прав є виключною мірою, яка тягне за собою серйозні правові наслідки як для батька (матері), так і для дитини (стаття 166 СК України). Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав. Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише при наявності вини у діях батьків (див. постанову Верховного Суду від 06 травня 2020 року у справі №753/2025/19).

Система правосуддя прислухається до дітей, серйозно ставиться до їхніх думок і має гарантувати захист прав дитини.

Вирішуючи позовні вимоги позивачки про позбавлення відповідача батьківських прав стосовно сина, суди попередніх інстанцій виходили з того, що відповідач заперечує щодо позбавлення його батьківських прав, він не втратив інтересу до сина, переймається його життям, має бажання з ним спілкуватися, а також відновити і зберегти родинні стосунки. Матеріали справи не містять доказів, які негативно характеризують особу відповідача та є підставою для позбавлення його батьківських прав на підставі пункту 2 частини першої статті 164 СК України.

У касаційній скарзі заявниця посилається на те, що такий висновок судів попередніх інстанцій є помилковим, оскільки суди не звернули уваги на її доводи про те, що відповідач мав можливість виконувати свої батьківські обов'язки, однак, знаючи, де проживає дитина, протягом 14 років не виявляв такого бажання. Після ухвалення судового рішення судом першої інстанції поведінка відповідача не змінилася. Він не намагається налагодити зв'язок із сином, не допомагає йому матеріально та не цікавиться його життям, а навпаки, здійснює йому перешкоди в отриманні необхідних документів, а саме: відмовляється йти з сином до відповідних органів для отримання паспорта та ідентифікаційного номера.

Саме бездіяльність заявника призвела до розриву зв'язків між ним і його сином і, таким чином, підштовхнула результат справи проти нього. Очевидно, що позбавлення заявника батьківських прав не більше ніж анулювало юридичний зв'язок між заявником і його сином. Враховуючи відсутність будь-яких особистих відносин протягом семи років, що передували цьому рішення, не можна сказати, що воно негативно вплинуло на ці відносини.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог позивачки, суди попередніх інстанцій не перевірили, чи відповідає найкращим інтересам дитини налагодження сімейних стосунків із рідним батьком, з яким син з народження не спілкувався та на час вирішення справи категорично заперечує стосовно налагодження стосунків з біологічним батьком, якого він не знає та вважає чужою людиною; які саме активні дії вчиняв відповідач для здійснення своїх батьківських прав та обов'язків, що свідчать про зміну його поведінки стосовно сина; після досягнення якого віку сином він планував відновити з ним спілкування.

У контексті наведеного доводи касаційної скарги про те, що суди попередніх інстанцій неповно встановили фактичні обставини справи та ухвалили оскаржувані судові рішення без урахування висновків Верховного Суду, викладених у постановках від 15 травня 2019 року у справі №661/2532/17, від 21 січня 2021 року у справі №398/4299/17, є обґрунтованими.

4. Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

Оскільки повноваження апеляційного суду дозволяють виправити недоліки, допущені під час попереднього розгляду справи, постановка апеляційного суду підлягає скасуванню, а справа – передачі на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Під час нового розгляду апеляційному суду необхідно врахувати викладене у цій постанові, встановити обставини, які мають значення для вирішення справи, дати належну оцінку доводам і запереченням учасників справи та ухвалити законне і обґрунтоване судово рішення.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121957857>.

2.1.6. Справи щодо інших сімейно-правових спорів

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.09.2024 у справі №201/5972\22

Факт самостійного виховання дитини батьком не може бути встановлений за правилами окремого провадження. а повинен розглядатися за правилами позовного провадження.

1. Обставини справи

У серпні 2022 року батько дитини звернувся до суду із заявою про встановлення факту самостійного виховання сина.

Заяву мотивовано тим, що 02 червня 2017 року між ним та матір'ю дитини укладено шлюб, у якому народився їхній спільний син.

3 лютого 2022 року він та його дружина почали проживати окремо. Син залишився проживати з ним, а мати дитини виїхала за кордон.

У травні 2022 року між ним та матір'ю дитини укладено договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків батьків, згідно з яким визначено місце проживання сина разом із батьком.

06 липня 2022 року Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська видано судовий наказ у справі №201/3829/22 про стягнення з матері дитини аліментів на утримання сина.

Рішенням Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 21 липня 2022 року шлюб між ним та матір'ю дитини розірвано.

Батько указував, що він разом із сином і його дочкою від першого шлюбу проживають разом.

Мати дитини з лютого 2022 року не бере участі в житті дитини, не спілкується з нею, матеріально не утримує.

Стверджував, що він є батьком, який самостійно виховує сина. Встановлення факту самостійного виховання дитини потрібно йому для оформлення документів, необхідних для отримання соціальної допомоги як батьку, що самостійно виховує дитину, реєстрації місця проживання дитини, вирішення інших питань щодо проживання та перебування дитини, отримання відстрочки від мобілізації.

Ураховуючи зазначене, батько дитини просив суд встановити юридичний факт самостійного виховання ним свого сина.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 09 грудня 2022 року в задоволенні заяви батька дитини відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що обоє батьків беруть участь у вихованні дитини, оскільки відповідно до судового наказу від 06 липня 2022 року стягнуто з матері дитини на користь батька дитини аліменти на утримання їхнього малолітнього сина, а також між батьком та матір'ю дитини укладено 25 травня 2022 року договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків батьків, а тому суд вважав, що відсутні підстави для задоволення заяви батька дитини.

Постановою Дніпровського апеляційного суду від 10 травня 2023 року апеляційну скаргу батька дитини залишено без задоволення, а рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 09 грудня 2022 року – без змін.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відмову в задоволенні заяви батька дитини, оскільки заявник не довів, що мати дитини не здійснює прав та не виконує обов'язків щодо своєї неповнолітньої дитини. Вимога, викладена у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, є необґрунтованою.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до частини першої статті 293 ЦПК України окреме провадження – це вид неპозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

СК України не встановлено підстав припинення батьківських обов'язків щодо виховання дитини. Так само як визначена частиною першою статті 15 СК України «невідчужуваність» сімейних обов'язків свідчить про неможливість відмови від сімейних обов'язків, якими є, зокрема, обов'язки щодо виховання дитини.

Визначальною обставиною під час розгляду заяви про встановлення певних фактів у порядку окремого провадження є те, що встановлення такого факту не пов'язане з наступним вирішенням будь-якого спору про право.

У порядку окремого провадження розглядаються, зокрема, справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав громадян, але тільки якщо вони не пов'язані з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право і якщо заявник не має іншої можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення.

У цій справі батьки, уклавши 25 травня 2022 року нотаріально посвідчений договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків, узгодили порядок участі кожного з них у вихованні їхнього спільного сина. У пунктах 8, 14, зокрема, обумовили, що батько дитини бере на себе усі зобов'язання, пов'язані з утриманням дитини, її фінансовим та матеріальним забезпеченням. У випадках, не передбачених договором, сторони керуються чинним законодавством.

Спори, що виникають між сторонами, вирішуються шляхом перемовин, а в разі неможливості вирішити конфлікт – у судовому порядку відповідно до чинного законодавства України.

У справі, яка переглядається, заявник просить установити факт самостійного виховання ним дитини, проте встановлення такого факту може мати негативні наслідки для матері дитини.

З огляду на зазначене вбачається, що у справі, яка розглядається, наявний спір про право – зокрема, спір щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та/або ухилення від участі у вихованні, який підлягає розгляду в порядку позовного провадження з обов'язковим залученням органу опіки та піклування (частини четверта, п'ята статті 19 СК України).

Доведення факту одноосібного виховання дитини батьком пов'язане з настанням (існуванням) обставин, за яких мати не виконує своїх батьківських обов'язків щодо дитини, стосується зміни обсягу сімейних прав або невиконання одним із батьків батьківських обов'язків (у тому числі умисного) та безумовно впливає на права й інтереси самої дитини, а також зумовлює відповідні правові наслідки, визначені законом.

Такий факт одноосібного виховання дитини одним із батьків не може встановлюватися у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, у тому числі на підставі укладеного між ними договору або на підставі судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини.

Факт, про встановлення якого просить батько дитини, не підлягає з'ясуванню в порядку окремого провадження, оскільки з поданої заяви вбачається спір про право, який не може розглядатися в судовому порядку безвідносно до дій заінтересованих осіб щодо конкретних прав, свобод та інтересів заявника.

Оскільки сімейним законодавством не передбачено підстав припинення батьківських обов'язків щодо виховання дитини, а визначена частиною першою статті 15 СК України «невідчужуваність» сімейних обов'язків свідчить про неможливість відмови від них, зокрема від обов'язків щодо виховання дитини, то факт одноосібного виховання дитини одним із батьків може бути встановлений судом як одна з обставин, що складає предмет доказування у спорі між батьками дитини щодо виконання ними обов'язків з виховання дитини.

Інститут окремого провадження не може використовуватися для створення преюдиційних фактів з метою вирішення надалі будь-якого спору про право.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився й суд апеляційної інстанції, виходив із відсутності підстав для задоволення заяви про встановлення юридичного факту, оскільки заявник не довів, що мати дитини не здійснює прав та не виконує обов'язків щодо своєї неповнолітньої дитини, а вимога, викладена у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, є необґрунтованою.

Разом з тим суди попередніх інстанцій не звернули уваги на те, що подана заява про встановлення факту, що має юридичне значення, не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо участі одного з батьків у вихованні й утриманні дитини. З урахуванням закріпленого в сімейному законодавстві принципу невідчужуваності сімейних обов'язків, неможливості відмови від них, у тому числі від обов'язків виховання дитини, то питання, заявлене батьком дитини у цій справі, не може з'ясовуватися безвідносно до дій другого з батьків та може вирішуватися у межах спору про право між батьками дитини за загальним правилом у позовному провадженні.

Частиною шостою статті 294 ЦПК України встановлено, що якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Відповідно до частини четвертої статті 315 ЦПК України суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишає заяву без розгляду.

За встановлених у цій справі конкретних обставин факт самостійного виховання дитини батьком не може бути встановлений за правилами окремого провадження, у зв'язку із чим заяву батька дитини слід залишити без розгляду.

З урахуванням наведеного оскаржувані судові рішення підлягають скасуванню із залишенням без розгляду заяви батька дитини про встановлення факту самостійного виховання дитини з підстав, передбачених частиною шостою статті 294, частиною четвертою статті 315 ЦПК України.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/121753944>.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ (ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ)

MITREVSKA v. North Macedonia (№20949/21)

1. Обставини справи

Справа стосувалася неможливості заявниці, яка була усиновлена в дитинстві, отримати інформацію про своє біологічне походження та інформацію про стан здоров'я своїх біологічних батьків. Вона скаржилася на порушення її прав за статтею 8 Конвенції.

19 квітня 2017 року заявниця звернулася до Центру соціальної допомоги Skorje («Центр») із запитом на отримання інформації про її усиновлення. Вона стверджувала, що у 2014 році у неї було діагностовано депресивний тривожний розлад і проблеми з мовленням, і що лікарі запросили інформацію про історію хвороби її сім'ї, аби визначити, чи є у неї спадкове захворювання. Вона просила надати їй копію всієї справи про усиновлення і, зокрема, таку інформацію: її ім'я до усиновлення, місце народження, медичну документацію, чи була вона народжена у шлюбі або поза ним, імена та адреси її біологічних батьків, їх психологічний стан і стан здоров'я та причини її усиновлення, дату її усиновлення та номер справи, в якій було прийнято рішення про усиновлення, а також будь-які важливі примітки у справі. Вона посилалася на статтю 8 Конвенції та статтю 7 Конвенції ООН про права дитини. У запиті зазначалося, що на підтримку свого прохання заявниця надала копії документів, що стосуються її історії хвороби. Уряд стверджував, що вона таких документів не подавала. 02 травня 2017 року Центр повідомив заявницю, що вона повинна звернутися зі своїм запитом до Комісії з питань усиновлення (далі – Комісія), яка входить до складу Міністерства праці та соціальної політики (далі – Міністерство). 12 травня 2017 року заявниця звернулася до Комісії з аналогічним запитом, що й до Центру.

01 червня 2017 року заявниця знову надіслала такий самий запит до Центру, попросивши надати додаткову інформацію щодо її дитинства та перебування в будинку-інтернаті. Вона попросила Центр надати офіційне рішення відповідно до Закону про загальне адміністративне судочинство, щоб згодом мати можливість оскаржити його надалі за допомогою засобів правового захисту. 13 червня 2017 року Центр повідомив заявницю, що відповідно до статті 123а Закону про сім'ю інформація про завершені усиновлення є службовою таємницею, що унеможливило передачу будь-якої інформації про завершене усиновлення.

31 липня 2017 року заявниця звернулася до Міністерства з проханням прийняти офіційне рішення або доручити Центру прийняти таке рішення. 24 серпня 2017 року Комісія повідомила заявницю, що Центр вважав, що запит заявниці не стосувався питання, яке підлягало вирішенню відповідно до Закону про сім'ю. У відповідь на два наступні запити заявниці з аналогічним змістом від 15 листопада 2017 року та 03 травня 2018 року Комісія повідомила, що ні вона, ні Центр не можуть прийняти офіційне рішення.

16 травня 2018 року заявниця подала позов проти Міністерства до Адміністративного суду. Вона скаржилася на те, що ні Центр, ні Комісія не надали офіційного рішення на її запит про надання інформації щодо її усиновлення, і стверджувала, що Комісія неправильно застосувала Закон про сім'ю, оскільки він не був чинним на момент її усиновлення. Вона посилалася на статтю 8 Конвенції та інші міжнародні документи.

13 липня 2018 року Адміністративний суд відмовив у задоволенні позову, постановивши, що бездіяльності з боку адміністративних органів не було. Він встановив, що органи влади правильно повідомили заявницю про те, що відповідно до статті 123-а Закону про сім'ю запитувана інформація є службовою таємницею і що справа не стосувалася питання прав, гарантованих Законом про сім'ю. Рішенням від 29 червня 2020 року, врученим представнику заявниці 09 грудня 2020 року, Вищий адміністративний суд підтвердив цей висновок. У ЄСПЛ заявниця скаржилася на нездатність отримати інформацію про своє усиновлення з посиланням на статтю 8 Конвенції.

2. Оцінка Суду

ЄСПЛ встановив, що, з одного боку, існує позитивне зобов'язання забезпечити «ефективну і доступну процедуру», що дозволяє заявникам мати доступ до даних про стан здоров'я (див. згадане вище рішення у справі *K.H. and Others v. Slovakia*, №32881/04, §§ 44, 45 і 47 ЕЧПР 2009 (витяги)). З іншого боку, з точки зору особи, чії медичні дані розкриваються, ЄСПЛ постановив, що дотримання конфіденційності таких даних є життєво важливим принципом у правових системах усіх Договірних Сторін Конвенції. Національне законодавство повинно забезпечувати належні гарантії для запобігання будь-якій передачі або розголошенню персональних даних про стан здоров'я, які можуть бути несумісними з гарантіями, передбаченими статтею 8 Конвенції (див. *Y.G. v. Russia*, №8647/12, § 44, 30 серпня 2022 року) (пункт 48 рішення). ЄСПЛ вважав, що цю скаргу необхідно розглядати з погляду позитивного зобов'язання Держави забезпечити ефективне дотримання її прав, захищених статтею 8 Конвенції (див. *Gauvin-Fournis and Silliau v. France*, №№21424/16 та 45728/17, § 110, 07 вересня 2023 року) (пункт 49 рішення).

ЄСПЛ повторив, що особи, які, як і заявниця у цій справі, прагнуть встановити своє батьківство, мають життєво важливий інтерес, захищений Конвенцією, в отриманні інформації, необхідної для встановлення істини про важливий аспект їхньої особистої ідентичності (див., *mutatis mutandis*, *Jaggi v. Switzerland*, №58757/00, § 38, ЕЧПР 2006-X). Крім того, заявниця також була зацікавлена в отриманні інформації, що стосується її здоров'я, з огляду на те, що в національному провадженні вона стверджувала, що шукає інформацію про історію хвороби своїх батьків, щоб визначити, чи є у неї спадкове захворювання (пункт 50 рішення).

ЄСПЛ зазначив, що національні органи влади не намагалися з'ясувати, чи висловлювали біологічні батьки заявниці або її прийомні батьки бажання, щоб її усиновлення залишалось таємницею (порівняйте і протиставте *Odièvre v. France* [GC], №42326/98, §§ 10 і 12, ЕЧПР 2003-III, і *Godelli v. Italy*, №33783/09, §§ 6 і 49, 25 вересня 2012 року, в яких біологічні матері заявника чітко висловили бажання залишитися анонімними). ЄСПЛ не бажав спекулювати на цьому питанні (див., *mutatis mutandis*, *Boljević v. Serbia*, №47443/14, § 54, 16 червня 2020 року). З іншого боку, ЄСПЛ вважав, що на кону стоїть загальний інтерес, а саме захист здоров'я біологічних матерів, які з 2004 року мали право очікувати, що інформація про них і про їхніх дітей на стадії вагітності та народження залишатиметься таємницею (див., подібно, *Godelli v. Italy*, цит. вище, § 51) (пункт 51 рішення).

ЄСПЛ зазначив, що як адміністративні органи, так і суди двох рівнів юрисдикції відмовили заявниці у наданні інформації про її походження. При цьому вони посилалися лише на статтю 123-а Закону про сім'ю, яка передбачає таємницю інформації про завершене усиновлення. Хоча вони також посилалися на статтю 6(1) Закону про загальне адміністративне судочинство, яка встановлює принцип пропорційності в адміністративних справах, але вони чітко не з'ясували конкуруючі інтереси на кону і не збалансували їх з інтересами заявниці (порівняйте, *Godelli*, цит. в цій справі, § 57). Вони не розглянули аргумент заявниці про необхідність отримання інформації про історію хвороби її біологічних батьків (пункт 53 рішення). Стосовно самої статті 123-а Закону про сім'ю в інтерпретації національних органів влади ЄСПЛ зазначив, що це положення відноситься до службової таємниці всю інформацію, що стосується завершених усиновлень.

Вона не передбачає можливості отримання неідентифікуючої інформації про біологічне походження особи, її усиновлення або дитинство (порівняйте з *Odièvre*, цит. в цій справі, § 48). Крім того, вона не передбачає винятку з медичних міркувань з правила про те, що інформація про усиовлення є таємницею (див. згадане вище рішення у справі *Gauvin-Fournis i Silliau*, § 126), що не дозволило національним органам влади оцінити аргументи заявниці про стверджувану необхідність отримання інформації, пов'язаної зі станом здоров'я (пункт 54 рішення).

Відхиливши скаргу щодо конституційності статті 123-а Закону про сім'ю, Конституційний Суд врахував складність відносин, встановлених усиовленням, і взяв до уваги загальний інтерес у захисті цих відносин, а також індивідуальні інтереси усиовленої дитини. Однак він зовсім не взяв до уваги інтерес усиовленої повнолітньої особи, як у випадку заявниці, в отриманні інформації про своє біологічне походження або історію хвороби своєї сім'ї (пункт 56 рішення).

Стосовно аргументу Уряду про те, що заявницю було усиовлено за процедурою «повного усиовлення», видається, що відповідно до статті 123-а Закону про сім'ю вид усиовлення («повне» або «часткове») не мав значення з огляду на доступ до інформації, що стосується усиовлення; така інформація була службовою таємницею незалежно від виду усиовлення. У будь-якому випадку той факт, що заявницю було усиовлено за процедурою «повного усиовлення», автоматично не звільняє національні органи влади від обов'язку збалансувати конкуруючі інтереси, що стоять на кону (пункт 57 рішення).

ЄСПЛ урахував делікатність розглядуваного питання і не недооцінював вплив, який розголошення інформації, пов'язаної з усиовленням, може мати на заінтересованих осіб. Він відзначив відсутність можливості отримати доступ до інформації, що не ідентифікує особу. З огляду на вищевикладені міркування ЄСПЛ вважав, що національні органи влади не змогли досягти балансу між конкуруючими інтересами, а отже, вийшли за межі наданої їм свободи розсуду (пункт 58 рішення).

Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного та сімейного життя) через незабезпечення органами влади балансу між конкуруючими інтересами, які були поставлені на карту у провадженні щодо доступу до інформації про біологічне походження заявниці. Рішення в цій справі ухвалене Палатою 14 травня 2024 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

VIBA v. Albania (№24228/18)

1. Обставини справи

Справа стосувалася позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції щодо того, як були застосовані владою національні правові механізми у зв'язку з нападом іншого учня приватної школи на сина заявника, яку вони обидва відвідували, й тривалості цивільного провадження щодо відшкодування та права заявника на доступ до Конституційного Суду, за пунктом 1 статті 6 Конвенції.

У 2011 році син заявника D. B., 06 червня 2000 року народження, відвідував приватну школу «Ylber» у Тирани. 20 вересня 2011 року близько 11:45 інший учень цієї школи M. Sh., якому на той час не виповнилося 14 років, з гомової катапульти влучив сину заявника снарядом в праве око, що мало наслідком втрату зору на цьому оці на 90%.

16 грудня 2011 року заявник звернувся з цивільним позовом до окружного суду Тирани до школи про відшкодування шкоди від свого імені та від імені свого сина, й вимагав відшкодування завданої сину шкоди (втрата зору на 90% на правому оці) у розмірі 1 526 585 албанських леків (ALL), які були розраховані на основі висновку експерта та складалися з моральної шкоди у розмірі 157 700 ALL та матеріальної шкоди у розмірі 1 368 885 ALL.

Заявник вважав, що керівництво школи було відповідальним за те, що його син не був захищений від нападу іншого учня і що вони належним чином не відреагували на інцидент. Заявник стверджував, що один учень приніс до школи двадцять катапульти і розподілив їх між учнями класу сина заявника та інших класів, і що вони без обмежень використовувалися протягом декількох днів на території школи, і ніхто нічого з цим не зробив. Недотримання шкільних правил та дисципліни призвело до нападу на його сина.

Заявник стверджував, що учень, який завдав тілесних ушкоджень його синові, був неповнолітнім, якого батьки довірили школі в навчальний час і який, відповідно, перебував під контролем школи. Також школа не надала його синові адекватну першу допомогу. Заявник стверджував, що керівництво школи не повідомило його негайно про інцидент, хоча його донька, яка відвідувала ту саму школу, наполягала на цьому. Заявник дізнався про стан свого сина лише після того, як забрав його зі школи о 13:00, у звичайний час, і відвіз його до найближчої лікарні. Відсутність негайної допомоги погіршила стан його сина. Крім того, він стверджував, що секретаріат школи відмовив йому в доступі до своїх правил і положень.

21 січня 2013 року окружний суд Тирани відхилив позов заявника про відшкодування шкоди на тій підставі, що шкода, заподіяна його сину, була завдана не відповідачем, а третьою стороною. 31 січня 2013 року заявник подав апеляцію до Апеляційного суду Тирани. На додаток до аргументів, які він висунув перед окружним судом Тирани, він також стверджував, що його син перебував під наглядом школи, коли стався інцидент, і що цього було достатньо для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями та бездіяльністю школи й отриманими його сином травмами.

01 квітня 2014 року Апеляційний суд Тирани відхилив апеляцію заявника та залишив без змін рішення першої інстанції, погодившись з його висновками щодо фактів. Він постановив, що для притягнення школи до відповідальності за травму, заподіяну сину заявника, мають бути виконані сукупно 4 умови: мають бути фінансові збитки, протиправна дія чи бездіяльність, вина та причинно-наслідковий зв'язок.

31 січня 2013 року заявник подав ще одну скаргу до Верховного Суду. Зокрема, він стверджував, що інцидент, про який ідеться, стався на території школи і що школа згідно із законом була зобов'язана такому інциденту запобігти. 26 вересня 2017 року Верховний Суд, засідаючи в закритому судовому засіданні, без присутності заявника або його адвоката, відхилив його скаргу з тієї підстави, що згідно зі статтею 472 Цивільного процесуального кодексу Верховний Суд може розглядати скарги на рішення Апеляційного суду по суті лише у випадку неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права. Верховний Суд визнав, що скарга заявника не відповідала цим вимогам.

Рішення Верховного Суду було вручено заявнику 10 січня 2018 року; того ж дня він дізнався про причини його прийняття. 08 лютого 2018 року заявник подав конституційну скаргу до Конституційного Суду. Посилаючись на статтю 42 Конституції та статті 6 і 13 Конвенції, а також статтю 3 Конвенції про права дитини, він скаржився на те, що рішення судів нижчих інстанцій були недостатньо обґрунтованими та не враховували інтереси його сина. Зокрема, він заперечував проти висновку судів нижчих інстанцій про те, що школа не несе відповідальності за травму, заподіяну його сину, і стверджував, що школа була відповідальна за будь-яку шкоду, заподіяну неповнолітнім дітям у приміщенні школи, доки вони перебували під її наглядом. Він також стверджував, що школа була зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для запобігання інциденту, про який ідеться.

15 лютого 2018 року Конституційний Суд визнав скаргу заявника неприйнятною, оскільки її було подано поза встановленим законом чотиримісячним строком, який почав відраховуватися 26 вересня 2017 року, коли Верховний Суд прийняв оскаржуване рішення. У своїй скарзі до ЄСПЛ заявник посилався на статті 3 та 8 Конвенції в тому аспекті, що Держава не виконала своїх зобов'язань стосовно інциденту, в якому його син зазнав серйозного ушкодження. Зокрема, скаржився на тривалість провадження у Верховному Суді та на порушення його права на доступ до суду через обрахунок Конституційним Судом строку, в межах якого він мав подати свою скаргу. Він посилався на пункт 1 статті 6 Конвенції.

Оцінка Суду

Застосовність статті 8 Конвенції. Щодо цієї справи ЄСПЛ зазначив, що сторони не заперечують, що інший учень приватної школи, яку відвідував син заявника, поранив останнього, запустивши йому в око снаряд з катапульти, що призвело до втрати 90% зору на праве око (див. пункт 5 цього рішення). Характер наслідків цієї справи є таким, що вони, без сумніву, вплинули на повсякденне життя сина заявника з того часу й до такої міри, що негативно позначилися на його приватному житті. Крім того, не існує принципових причин, чому поняття «приватне життя» має виключати посягання на фізичну недоторканність особи (див. рішення у справах *X and Y v. the Netherlands*, 26 березня 1985 року, § 23, Series A no. 91; *M.C. v. Bulgaria*, №39272/98, § 150, ECHR 2003-XII; *Sandra Janković v. Croatia*, №38478/05, §§ 30 та 31, 5 березня 2009 року; та *V.C. v. Italy*, №54227/14, § 85, 01 лютого 2018 року) (пункт 42 рішення). Тому ЄСПЛ постановив, що з огляду на характер та суть скарг заявника, вони підлягають розгляду за статтею 8 Конвенції, яка покладе на Державу зобов'язання гарантувати фізичну та психологічну недоторканність особи (див. рішення у справі *A and B v. Croatia*, №7144/15, § 106, від 20 червня 2019 року) (пункт 43 рішення).

Посути

Загальні принципи стосовно насильства серед учнів ЄСПЛ узагальнив у справі *Đurđević v. Croatia* (№52442/09, §§ 103–107, 18 жовтня 2011 року) (пункт 58 рішення). У контексті надання такої важливої публічної послуги, як освіта, важлива роль органів управління освітою полягає в захисті здоров'я і благополуччя учнів, зокрема, з огляду на їхню вразливість, пов'язану з їхнім юним віком. Таким чином, першочерговим обов'язком органів освіти є забезпечення безпеки учнів, щоб захистити їх від будь-яких форм насильства, поки вони перебувають під наглядом органів освіти (див. рішення у справі *F.O. v. Croatia*, №29555/13, § 82, від 22 квітня 2021 року, з подальшими посиланнями) (пункт 59 рішення).

Щодо шкільної дисципліни ЄСПЛ постановив, що вона підпадає під сферу дії права на освіту і що Держава не може звільнити себе від відповідальності, делегуючи свої зобов'язання приватним органам або особам (див. рішення у справі *Costello-Roberts v. the United Kingdom*, від 25 березня 1993 року, §§ 27 і 28, Series A №247-C, щодо поведінки вчителів).

ЄСПЛ вважав, що те ж саме стосується і питань шкільної дисципліни у відносинах між учнями (див. згадане вище рішення у справі *Đurđević*, § 104) (пункт 60 рішення). Сторони надали різні версії обставин, за яких стався інцидент. У той час як заявник стверджував, що адміністрація школи знала про те, що в класах циркулюють катапульти, оскільки один з учнів приніс близько двадцяти катапульт до школи і роздав їх учням, Уряд стверджував, що учень, який поранив сина заявника, використовував гумові стрічки, які учні використовували для скріплення банкнот. Заявник також стверджував, що адміністрація школи не вжила належних заходів для запобігання інцидентам, подібним до цього випадку (пункт 61 рішення). Щодо реакції національних органів влади на ситуацію, про яку йдеться, ЄСПЛ повторив, що посягання на фізичну недоторканність особи в принципі вимагає кримінально-правового реагування також у справах, що стосуються статті 8 Конвенції (див., наприклад, рішення у справах *Remetin v. Croatia*, №29525/10, § 76, 11 грудня 2012 року; *Remetin v. Croatia* (no. 2), №7446/12, § 70, 24 липня 2014 року; та *Isaković Vidović v. Serbia*, №41694/07, § 47, 01 липня 2014 року). Однак щодо менш серйозних дій між людьми, які можуть порушувати психологічну недоторканність, зобов'язання Держави за статтею 8 Конвенції підтримувати і застосовувати на практиці адекватну правову базу, що забезпечує захист, не завжди вимагає наявності ефективної кримінально-правової норми, що охоплює конкретне діяння.

Правові рамки можуть також складатися з цивільно-правових засобів захисту, здатних забезпечити достатній захист (див. *Söderman v. Sweden* [GC], №5786/08, § 85, ECHR 2013, див. також *Špadijer v. Montenegro*, №31549/18, § 89, 09 листопада 2021 року).

ЄСПЛ переконаний, що у цій справі, яка стосувалася нападу учня віком до чотирнадцяти років на іншого учня з використанням катапульти, за обставин, коли не було акту насильства або навмисної бездіяльності з боку будь-якого члена шкільного персоналу, не обов'язково було проводити кримінальне розслідування (див., *mutatis mutandis*, *F.O. v. Croatia*, згадане вище, § 93) (пункт 65 рішення).

Щодо захисту фізичної та психологічної недоторканності особи від інших осіб, ЄСПЛ раніше постановив, що позитивні зобов'язання органів влади – в деяких випадках за статтями 2 або 3 Конвенції, а в інших випадках за статтею 8, взятою окремо або в поєднанні зі статтею 3 – можуть включати обов'язок підтримувати та застосовувати на практиці адекватну правову базу, що забезпечує захист від актів насильства з боку приватних осіб (див. *Söderman v. Sweden* [GC], №5786/08, § 80). У контексті насильства в школі ЄСПЛ ще раз нагадав, що згідно з вищезазначеними принципами статті 8 Конвенції, які вимагають захисту дітей від будь-яких форм насильства або жорстокого поводження в навчальних закладах, а також відповідними міжнародними стандартами, національні органи влади повинні запровадити відповідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи, щоб однозначно заборонити будь-яку таку поведінку щодо дітей у будь-який час і за будь-яких обставин, і, таким чином, забезпечити нульову толерантність до будь-якого насильства або жорстокого поводження в навчальних закладах. У цьому контексті важливо повторити, що Держава користується свободою розсуду при визначенні способу організації своєї системи для забезпечення дотримання Конвенції (див. *F.O. v. Croatia*, § 91) (пункт 67 рішення).

У цій справі не заперечується, що інцидент, про який йдеться, стався на території школи у звичайний навчальний час і що правопорушник був учнем цієї школи, який вчинив дії, пов'язані з підвищеним ризиком. Очікується, що навчальні заклади повинні вживати належних заходів для запобігання використанню учнями небезпечних предметів на території школи або під час перебування під вартою. Стрільба твердим предметом з гумки в іншого учня є потенційно небезпечною і може призвести до серйозних травм, як це сталося в цьому випадку (пункт 72 рішення).

Незважаючи на те, що від викладацького складу не можна очікувати постійного нагляду за кожним учнем, щоб миттєво реагувати на будь-яку непередбачувану поведінку, шкільна адміністрація несе відповідальність за шкільну дисципліну, у тому числі серед учнів, протягом усього часу, коли учні перебувають у школі або навіть за її межами, але під опікою школи (порівняйте справу *Kayak v. Turkey*, №60444/08, § 60, 10 липня 2012 року). В іншому випадку захист неповнолітніх під час шкільних занять не буде забезпечений, оскільки жоден орган не відповідатиме за їхню безпеку під час перерв. У зв'язку із цим ЄСПЛ зазначив, що національні суди встановили, що гумки, подібні до тієї, з якої було випущено снаряд в сина заявника, використовувалися для закріплення банкнот, але школа не змогла пояснити, навіщо одинадцятирічним учням гумки для зберігання кишенькових грошей, які, ймовірно, були їм потрібні. Заявник стверджував, що інший учень приніс до школи двадцять катапульт і роздав їх учням, які відкрито використовували їх за кілька днів до інциденту. Ці твердження заявника не були предметом ретельної перевірки або належним чином розглянуті національними судами у їхніх вмотивованих рішеннях (пункт 73 рішення).

Щодо заходів, яких школа вжила після інциденту, національні суди встановили, що вона зібрала пожертви від батьків інших учнів та звернулася до своєї страхової компанії з проханням оплатити витрати на лікування сина заявника (див. пункти 7 та 9 цього рішення). Однак фактичні претензії, висунуті заявником, не були розглянуті, а саме: що його не було оперативно поінформовано про інцидент і що адміністрація школи не відреагувала оперативно, не забезпечивши надання його синові невідкладної медичної допомоги. ЄСПЛ не може давати власну оцінку цим твердженням; національні суди повинні були належним чином розглянути їх у своїх вмотивованих рішеннях (пункт 74 рішення).

ЄСПЛ також зазначив, що національні суди встановили, що школа уклала договори страхування зі страховою компанією, які поширювалися на всіх її учнів, і що, отже, заявник повинен був звернутися за компенсацією до цієї страхової компанії (див. пункти 7 і 9 цього рішення). Однак ЄСПЛ відзначив, що саме школа, а не заявник, уклала договір зі страховою компанією. Заявник мав право, визнане національним законодавством, вимагати відшкодування від школи. Якби він отримав компенсацію, школа могла б вимагати відшкодування від страхової компанії, якби були дотримані юридичні вимоги щодо такого відшкодування. Тому важко вважати, що у своїй загальній оцінці національні органи влади належним чином врахували принцип найкращого забезпечення інтересів дитини (пункт 75 рішення).

За цих обставин ЄСПЛ не був переконаний, що цивільне провадження, здійснене у цій справі, забезпечило належний захист у ситуації, що розглядається, зокрема, з огляду на принцип, згідно з яким діти та інші вразливі особи мають право на ефективний захист з боку органів влади (див., наприклад, рішення у справі O'Keeffe v. Ireland [GC], №35810/09, § 44, ECHR 2014 (витяги)), принцип, який також визнаний у статті 54 Конституції Албанії (пункт 76 рішення).

Беручи до уваги вищевикладені міркування, ЄСПЛ дійшов висновку, що засоби цивільного захисту, доступні заявнику в обставинах цієї справи, не забезпечили належного захисту його сина від посягання на його фізичну недоторканність і що спосіб, у який правові механізми були застосовані у цій справі, був недосконалим настільки, що становив порушення зобов'язань Держави-відповідача за статтею 8 Конвенції, зокрема, з огляду на першочергову важливість захисту прав дітей (пункт 77 рішення).

Щодо цієї справи ЄСПЛ зазначив, що заявник подав конституційну скаргу на рішення Верховного Суду від 26 вересня 2017 року, тобто після 01 березня 2017 року, коли набув чинності чотиримісячний строк для подання конституційної скарги. Таким чином, новий чотиримісячний строк чітко застосовується до справи заявника. ЄСПЛ зазначив, що Верховний Суд ухвалив рішення за касаційною скаргою заявника 26 вересня 2017 року на закритому засіданні без присутності його самого або адвоката. Таким чином, заявник не знав про це рішення. Рішення Верховного Суду було вручено заявникові 10 січня 2018 року, коли він вперше мав можливість ознайомитися з повним обґрунтуванням Верховним Судом свого рішення.

ЄСПЛ вже встановлював порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, коли чотиримісячний строк для подання конституційної скарги обчислювався з дати винесення оскаржуваного рішення Верховного Суду, а не з дати його вручення заявнику (див. Supergrav Albania Shpk v. Albania (№20702/18, § 17 – 31, 9 травня 2023 року).

Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (право на справедливий суд) щодо відсутності доступу заявника до Конституційного Суду. Рішення в цій справі ухвалене Палатою 7 травня 2024 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Джерело: Огляд рішень Європейського суду з прав людини (травень 2024 року) / Відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2024. – 70 с. <https://cutt.ly/ReSCKxeS>

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

3.1. Дисертації

Соцька А. М. «Публічне адміністрування у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами в Україні»

Дата захисту: 14.06.2024.

Місце захисту: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Автореферат: <http://surl.li/mnthle>

Дисертація: <http://surl.li/rcnwqx>

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

1. Ірина Попіка «Коли проживання за кордоном стає ухиленням від виконання батьківських обов'язків»

Посилання: <http://surl.li/igcnrb>

2. Оксана Майорова «Чи може суд зобов'язати виконавчу службу врахувати добровільно сплачені аліменти?»

Посилання: <http://surl.li/abbeas>

3. Рада адвокатів Київської області «Практика Верховного Суду у справі щодо поділу майна подружжя»

Посилання: <http://surl.li/mlhffp>

4. Зухейр Абдельтіф «Шлюб у Бельгії: що варто знати»

Посилання: <http://surl.li/fxhqae>

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – <https://t.me/InfoUNBA>

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – <https://t.me/hsaorgua>